

บทที่ 4

ผลการวิจัย

บริบทและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนประมงชายฝั่งอ่าวปัตตานี

ชุมชนประมงชายฝั่งดำรงอยู่รอดได้ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของท้องทะเล แม้ว่าบางส่วนจะมีทรัพยากรอื่น ๆ ที่ช่วยให้สามารถประกอบอาชีพอื่นได้บ้าง เช่น ทำนา ทำสวน เป็นต้น แต่ก็เป็นส่วนน้อย และถึงแม้ว่าชาวประมงชายฝั่งไม่สามารถดำรงชีพด้วยเพียงการบริโภคผลผลิตจากทะเลเป็นอาหารหลัก ดังเช่นสังคมชาวนาที่สามารถใช้ผลผลิตคือข้าวในการบริโภคเป็นอาหารหลักในชีวิตประจำวัน ซึ่งทำให้ชาวประมงชายฝั่งมีความต้องการในการแลกเปลี่ยนสัตว์น้ำกับสินค้าอื่นหรือเงิน รวมทั้งการเป็นชาวนาในบางช่วง แต่ก็ยังคงมีทะเลเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญในการดำรงชีพ การเลือกพื้นที่ริมทะเลเป็นที่ตั้งชุมชนจึงมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญคือการพึ่งพาทรัพยากรทะเล ไม่ใช่จากไร่นาหรือสวน อีกทั้งพื้นที่ริมทะเลมีไม่มากนักและพื้นที่ที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกก็มีน้อยนิด

ชุมชนประมงชายฝั่งได้ก้าวผ่านช่วงเวลาที่ยุคทองของประมงพื้นบ้าน คือยุคสมัยที่ท้องทะเลมีความอุดมสมบูรณ์ ชาวประมงเพียงใช้เครื่องมือง่าย ๆ ก็สามารถจับปลาได้อย่างเพียงพอเหลือกิน เหลือขาย และปัจจุบันดำรงอยู่ในยุคสมัยที่กล่าวได้ว่าเป็นยุคมืดของท้องทะเลที่มีสภาพเสื่อมโทรมอย่างหนักถึงขนาดที่ชุมชนไม่อาจดำรงอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาท้องทะเลเป็นฐานทรัพยากรในการหล่อเลี้ยงชุมชน ปრაกฏการณ์ดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นด้วยลวมบังเอิญหรือเป็นปრაกฏการณ์ทางธรรมชาติที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ แต่เป็นปრაกฏการณ์ที่กล่าวได้ว่าเป็น โศกนาฏกรรมของสาธารณสมบัติ ที่เกิดขึ้นด้วยน้ำมือมนุษย์เองที่กอบโกยและใช้ทรัพยากรทะเลในลักษณะต่าง ๆ อย่างเข้มข้นผ่านยุคสมัยการพัฒนาในแต่ละช่วงอย่างต่อเนื่อง

ภายใต้สภาพการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญในการพิจารณาการพัฒนาการประมงไทยและผลกระทบเป็นอันดับแรก โดยเฉพาะการพัฒนาการประมงทะเลภายใต้แนวทางการพัฒนาตามระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมเป็นหลัก และเชื่อมโยงกับชุมชนประมงชายฝั่งอ่าวปัตตานี ในบริบทการพัฒนาการประมงไทย อันเป็นฐานสำคัญในการอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ ตลอดจนการปรับตัวของชาวบ้านในหมู่บ้านบางปลาหมอ ในฐานะที่เป็นชุมชนหนึ่งในชุมชนประมงชายฝั่งอ่าวปัตตานี ซึ่งจะเป็นแนวทางสำคัญในการศึกษาทำความเข้าใจชีวิตและความเป็นอยู่ของแรงงานเด็กในชุมชนบางปลาหมอ

1. พัฒนาการประมงไทยและผลกระทบ

การปฏิวัติอุตสาหกรรม การขยายตัวด้านการค้า เศรษฐกิจตลอดจนการเติบโตของเศรษฐกิจและตลาด โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีที่เรียกว่าการปฏิวัติทางทะเลได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนประมงและประเทศชายฝั่งทั้งหลาย สัตว์น้ำและทรัพยากรทางทะเลได้กลายเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญสำหรับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะเป็นแหล่งที่มาของเงินตราต่างประเทศ

นับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา การทำประมงของโลกได้มีการขยายตัวอย่างรวดเร็วทั้งปริมาณและมูลค่าการซื้อขายสัตว์น้ำในตลาดโลก ซึ่งมีปัจจัยต่าง ๆ เช่น การปรับปรุงประสิทธิภาพเครื่องมือและเทคโนโลยีการประมง ระบบการถนอมอาหาร การจัดการด้านการตลาด การคมนาคมขนส่ง มาตรฐานความเป็นอยู่ที่สูงขึ้นและกำลังซื้อที่เพิ่มขึ้นของประชากรในประเทศ กำลังพัฒนาและพัฒนาแล้วได้ส่งผลให้การบริโภคสัตว์น้ำสูงขึ้นอย่างมาก

ตลาดโลกและการค้าระหว่างประเทศมีบทบาทและความสำคัญต่อการพัฒนาการประมงในประเทศกำลังพัฒนา ปริมาณของสัตว์น้ำกว่าหนึ่งในสามที่จับได้ในประเทศเหล่านี้ถูกส่งไปขายในตลาดสัตว์น้ำโลก ความต้องการของประเทศเหล่านี้ในการส่งออกทรัพยากรทะเลสู่ตลาดโลกและความต้องการของผู้บริโภคในประเทศพัฒนาแล้วที่จะบริโภคอาหารทะเลมีคุณภาพสูง เป็นแรงจูงใจและผลักดันสำคัญให้ประเทศกำลังพัฒนาเพิ่มประสิทธิภาพการจับสัตว์น้ำ และบ่อยครั้งที่ปัจจัยจากภายนอก เช่น องค์การระหว่างประเทศมีบทบาทกระตุ้นส่งเสริมที่สำคัญ

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของการปฏิวัติทางทะเล มีความเชื่อมโยงกับตลาดโลก หลังสงครามโลกครั้งที่สอง รัฐบาลได้เข้ามามีบทบาทสนับสนุนและส่งเสริมการประมงทะเล โดยได้เริ่มให้ความสำคัญกับการพัฒนาและการใช้ประโยชน์จากสัตว์น้ำทะเล รัฐบาลได้เริ่มดำเนินการขอให้องค์กรอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ส่งผู้ที่มีความเชี่ยวชาญเข้ามาศึกษาปัญหาเศรษฐกิจและเทคนิคเกี่ยวกับการบำรุง รักษาทรัพยากรการเกษตร ซึ่งรวมทั้งการประมงด้วย โดยเฉพาะคณะผู้เชี่ยวชาญด้านการประมงของ FAO ได้ลงความเห็นเมื่อปีพ.ศ. 2549 ว่า โดยสภาพทั่วไปแล้วการประมงของประเทศไทยยังอยู่ในขั้นล่าช้าและขาดระเบียบแบบแผน เรื่องราวเกี่ยวกับทรัพยากรยังรู้กันเพียงเล็กน้อย ยังขาดการจัดระเบียบขององค์การที่จะบำรุงเกี่ยวกับทรัพยากรหรืออุตสาหกรรมที่เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร รัฐบาลไทยยังเอาใจใส่อาชีพการประมงเพียงเล็กน้อยจึงควรปรับปรุงทั้งทางด้านการบริหาร การดำเนินงาน การศึกษาค้นคว้ารวมทั้งด้านสังคมเศรษฐกิจต่างๆ พร้อมกันนี้คณะผู้เชี่ยวชาญได้เสนอแนะเกี่ยวกับการประมงไทยเพื่อให้รัฐบาลไทยทำตามโดยผ่านการดำเนินงานของกรมประมง (จุมพล นาคะลักขณ์, 2529)

ในช่วงปีพ.ศ. 2500 - 2515 เป็นช่วงที่การประมงไทยมีการเติบโตอย่างรวดเร็วถือว่าเป็นยุคทองของการประมงทะเล โดยมีปัจจัยหลักจากการดำเนินงานของรัฐบาลที่สำคัญสองประการคือการส่งเสริมให้มีการใช้เครื่องมือประมงอวนลากและการสำรวจค้นหาแหล่งประมงเพื่อมุ่งให้เกิดการลงทุนทำประมงให้มากขึ้น โดยที่เครื่องมืออวนลากประเภทที่ใช้แผ่นตะเฒ่า มีประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำสูง ชาวประมงได้ทำการประมงกันมาก ส่งผลให้เรือประมงโดยรวมเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว (สุเมธ เสวกวรรณ, ม.ป.ป. : 15 -16)

นอกเหนือจากการส่งเสริมการทำประมงด้วยอวนลากและการสำรวจหาแหล่งประมงแล้วรัฐบาลยังได้ดำเนินการพัฒนากิจการอุตสาหกรรมประมงในแง่อื่น ๆ อีกด้วย เช่น ในปีพ.ศ. 2505 คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน (BOI) เริ่มส่งเสริมการทำประมงน้ำลึกโดยกำหนดว่าต้องเป็นเรือที่มีขนาดใหญ่กว่า 30 ตันกรอส ทำการประมงในน้ำลึกไม่ต่ำกว่า 30 เมตร และต้องมีโรงงานแปรรูปบนบก ต่อมามีการเปลี่ยนแปลงกฎหมายว่าต้องเป็นเรือขนาด 150 ตันกรอสขึ้นไป รวมทั้งรัฐบาลได้สนับสนุนในทางวิชาการ เช่น การทดลองปรับปรุงวิธีการเก็บรักษาคุณภาพสัตว์น้ำ การทดลองและส่งเสริมอุตสาหกรรมแปรรูปสัตว์น้ำ (รัชมาศ โชติศุภราช, 2526 : 142 - 146)

บทบาทของรัฐในการสนับสนุนการประมงในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นสอดคล้องกับเป้าหมายที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) และฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510 - 2514) ที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยระดมทรัพยากรของประเทศมาทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดเพื่อขยายการผลิตและรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของประเทศ เมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ในปีพ.ศ. 2509 ประเทศไทยมีปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ทั้งหมด 720,082 ตัน ซึ่งเกินเป้าหมายที่ตั้งไว้กว่าสามแสนตัน เช่นเดียวกันเมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 มีการจับสัตว์น้ำสูงถึง 1,587,077 ตัน เป็นสัตว์น้ำทะเลถึง 1,470,289 ตัน เกินกว่าเป้าหมายที่ตั้งไว้ถึงร้อยละ 85 (จุมล นาตะถักณณ์, 2529 : 53 - 54) ซึ่งนับได้ว่าเพิ่มมากขึ้นเมื่อเทียบกับช่วงปีพ.ศ. 2490 - 2505 ในช่วง 15 ปีดังกล่าวนี้มีการจับสัตว์น้ำทะเลแค่เพียง 100,000 ตัน ถึง 270,000 ตัน มีอัตราเพิ่มปีละ 10,000 ตันเศษเท่านั้น (สุเมธ เสวกวรรณ, ม.ป.ป. : 46)

ด้วยปัจจัยต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ อาทิ ความต้องการสัตว์น้ำและตลาดส่งออกในต่างประเทศที่ขยายตัว การช่วยเหลือของรัฐบาลและองค์การระหว่างประเทศ การลงทุนของนักธุรกิจในประเทศ การสนับสนุนของภาครัฐ เช่นการพัฒนาทดลองเครื่องมือประมง การสำรวจทางทะเล การสร้างสะพานปลา การลงทุนโครงสร้างพื้นฐานที่เกี่ยวข้องเป็นสิ่งที่เอื้อต่อการลงทุนในภาคธุรกิจประมงและธุรกิจที่เกี่ยวข้องเติบโตและขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านโครงสร้างครีวเรือประมงและปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ กล่าวคือจำนวนครีวเรือประมงแบบธุรกิจมีจำนวนเพิ่มขึ้นมากกว่าสองเท่า จาก 2,752 ครีวเรือในปีพ.ศ. 2510

เป็น 6,311 คริวเรือนในปีพ.ศ. 2519 ในขณะที่คริวเรือนทำการประมงยังชีพ ซึ่งมีจำนวน 35,940 คริวเรือน ในปีพ.ศ. 2510 กลับลดลงเหลือ 25,558 คริวเรือนในปีพ.ศ. 2519 ซึ่งหมายความว่า คริวเรือนทำการประมงแบบยังชีพได้ขยายกิจการมาเป็นทำประมงธุรกิจมากขึ้น (สุเมธ เสวสุวรรณ, ม.ป.ป. 10 - 12)

ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ของประเทศสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ปริมาณสัตว์น้ำชนิดที่สำคัญที่จับได้ในปีพ.ศ. 2503 ประมาณ 146,471 ตัน ได้เพิ่มขึ้นเป็น 1,957,785 ตันในปีพ.ศ. 2521 และ 2,099,986 ตันในปีพ.ศ. 2526 และยังคงเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ ในปีพ.ศ. 2536 จับได้ประมาณ 3,048,100 ตัน และเพิ่มเป็น 3,076,700 ตันในปีพ.ศ. 2541 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2513 : 214; 2528 : 217; 2541 : 104 และ 2545 : 110) โดยที่สัตว์น้ำที่จับได้มากในช่วงที่ผ่านมาเป็นผลพวงจากการพัฒนาประมงพาณิชย์และเรือขนาดใหญ่ที่ใช้เครื่องมือประมงที่ทันสมัยต่างๆ โดยเฉพาะอวนลาก

การพัฒนาการประมงดังกล่าวทำให้ผลผลิตด้านการประมงของประเทศขยายตัวเพิ่มขึ้นเกินขีดความต้องการของตลาดภายในประเทศ นับแต่ปีพ.ศ. 2517 รัฐได้เปลี่ยนนโยบายการพัฒนาโดยมุ่งเน้นการส่งออกสินค้าและผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำเพื่อนำเงินตราเข้าประเทศ และสนับสนุนด้วยมาตรการต่าง ๆ เช่น การแนะนำและเผยแพร่วิธีการแปรรูป การยกเว้นภาษีอากรส่งออกสินค้า การตั้งกำแพงภาษีสินค้าต่างประเทศและการลดหย่อนภาษีนำเข้าอุปกรณ์สำหรับโรงงาน ซึ่งเป็นผลให้เกิดโรงงานอุตสาหกรรมเกี่ยวข้องกับการประมง เช่น โรงงานน้ำแข็ง โรงงานแห่เย็น ห้องเย็น โรงงานแปรรูปและบรรจุกระป๋องขยายตัวเพิ่มขึ้น ปริมาณและมูลค่าผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำส่งออกเพิ่มสูงขึ้น

ในปีพ.ศ. 2536 เป็นต้นมา ประเทศไทยได้กลายเป็นประเทศส่งออกผลิตภัณฑ์อาหารทะเลเป็นสินค้าส่งออกเป็นอันดับหนึ่งของโลก (พงพัฒน์ บุญชูวงศ์ และชวณพิศ สิทธิมงคล, 2541 : 25) มูลค่าการค้าต่างประเทศของสินค้าสัตว์น้ำได้เพิ่มขึ้นตลอดมา ในปีพ.ศ. 2516 ได้เปรียบดุลการค้าเป็นเงิน 1,557,373,000 บาท ปีพ.ศ. 2530 เป็นเงิน 11,584,092,000 บาท ปีพ.ศ. 2536 ได้เพิ่มสูงขึ้นเป็นเงิน 69,388,963,000 บาท และปีพ.ศ. 2537 เพิ่มเป็นเงิน 88,956,317,000 บาท (วิชาญ ศิริชัยเอกรัตน์, 2539 : 67)

ขณะที่ความสำเร็จของการพัฒนาการประมงทะเลและอุตสาหกรรมต่อเนื่องสามารถนำเงินตราเข้าสู่ประเทศเป็นจำนวนมากนั้น ในอีกด้านหนึ่ง ชุมชนประมงชายฝั่งซึ่งแต่เดิมนั้นเป็นชุมชนประมงที่ทำการผลิตหรือจับสัตว์น้ำแบบพออยู่พอกิน ใช้เครื่องมือแบบพื้นบ้าน เช่น โป๊ะ ยอ โพงพาง อวนถัก อวนชัก อวนทับตลิ่งและเบ็ด เป็นต้น เป็นผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักเหลือแล้วค่อยขาย รูปแบบการทำประมงของชุมชนประมงชายฝั่งมีความแตกต่างอย่างมากกับการประมงพาณิชย์ ไม่ว่าจะเป็นเรือและเครื่องมือที่เล็กกว่า หรือการใช้เครื่องมือที่หลากหลายชนิดเพื่อให้

เหมาะสมกับชนิดของสัตว์น้ำ ที่สำคัญคือรูปแบบ วิธีการและการเลือกใช้เครื่องมือของชาวประมงพื้นบ้านหรือประมงชายฝั่งถูกกำหนดโดยตรงจากสภาพหรือลักษณะของสัตว์น้ำ และชายฝั่งทะเลของแต่ละพื้นที่ เนื่องจากไม่มีเครื่องมืออุปกรณ์ที่ทันสมัยในการทำประมงอย่างประมงพาณิชย์ และอาศัยเพียงความรู้เกี่ยวกับสัตว์น้ำและท้องทะเล ตลอดจนประสบการณ์และความชำนาญในการทำประมงเท่านั้น

ภาวะการประมงพาณิชย์ที่ได้เติบโตขยายตัวด้วยปัจจัยต่าง ๆ ที่ได้กล่าวถึงมาแล้วนั้น เป็นแรงกดดันสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ต่อชุมชนประมงชายฝั่ง ไม่ว่าจะเป็นการปรับเปลี่ยนเครื่องมือต่าง ๆ ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของชาวประมงชายฝั่ง โดยเฉพาะเมื่อฝูงเรือพาณิชย์ขนาดใหญ่ที่ทันสมัยได้รุกล้ำจับสัตว์น้ำและแย่งชิงทรัพยากรชายฝั่ง ซึ่งเป็นแหล่งทำมาหากินที่สำคัญของกลุ่มชาวประมงขนาดเล็ก

เครื่องมือที่ทันสมัยและมีประสิทธิภาพของเรือประมงอย่างประมงพาณิชย์ ได้สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวประมงชายฝั่ง โดยทั่วหน้า ทั้งนี้ถึงแม้ว่าเรืออวนลากมีกำลังเครื่องยนต์ที่สามารถออกทะเลจับสัตว์น้ำไกลจากฝั่งได้ แต่ชาวประมงอวนลากก็มักจะรุกล้ำเข้าไปจับสัตว์น้ำแถบชายฝั่ง เนื่องจากเป็นบริเวณที่ทรัพยากรมีความอุดมสมบูรณ์และมีสัตว์น้ำหน้าดินและกุ้งซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาด สามารถทำกำไรอยู่สูงมาก เป็นการรุกล้ำเข้าไปในเขตน่านน้ำชายฝั่งที่ชุมชนประมงได้พึ่งพิงเป็นแหล่งทำมาหากินมาช้านาน

ทรัพยากรสัตว์ทะเลหน้าดิน อย่างปลาเบ็ด กุ้งทะเล และหมึกมีปริมาณการจับโดยเรืออวนลากในอ่าวไทยสูงเกินศักยภาพการผลิตตั้งแต่ปีพ.ศ. 2516 โดยเฉพาะในปีพ.ศ. 2524 มีการจับสัตว์ทะเลหน้าดินประมาณ 990,000 ตัน ซึ่งสูงกว่าศักยภาพการผลิตที่เหมาะสมถึงร้อยละ 82 (บุญเลิศ ผาสุก, 2530 : 351) ปริมาณสัตว์น้ำที่ถูกจับเกินศักยภาพการผลิตสูงสุดเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เมื่อมีการจับสัตว์น้ำได้น้อยลง เรืออวนลากซึ่งยังคงมีปริมาณเพิ่มขึ้น ได้ลดขนาดตาอวนกันตุงลงเพื่อให้สามารถจับปลาเบ็ดและปลาขนาดเล็กเพิ่มขึ้น ซึ่งปริมาณการจับเพิ่มขึ้นร้อยละ 60 - 70 ของปริมาณการจับสัตว์น้ำทั้งหมด เพื่อชดเชยสัตว์น้ำมีค่าอื่น ๆ ที่จับได้ลดลง เป็นเหตุให้ทรัพยากรชายฝั่งเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก จนมีอัตราการจับลดลงเหลือ 45.7 กิโลกรัมต่อชั่วโมงในการลากอวนในปีพ.ศ. 2522 ขณะที่ปีพ.ศ. 2504 มีอัตราการจับสูงถึง 297.6 กิโลกรัมต่อชั่วโมง และยังคงลดลงอย่างต่อเนื่องเป็น 49.2 กิโลกรัมต่อชั่วโมงในปีพ.ศ. 2516 และ ในปีพ.ศ. 2534 ลดลงเหลือ 22.7 กิโลกรัมต่อชั่วโมง (พงพัฒน์ บุญชูวงศ์, 2531 : 3; บุญเลิศ ผาสุก, 2539 : 2)

ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรประมงทะเลในน่านน้ำไทยที่สำคัญอีกประการคือ การที่ประเทศเพื่อนบ้านประกาศเขตเศรษฐกิจจำเพาะ 200 ไมล์ทะเล ทำให้น่านน้ำไทยถูกปิดล้อมด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ กองเรือประมงไทยที่ไม่ได้มีส่วนในการตกลงทำการประมงกับประเทศต่าง ๆ

รวมทั้งเรือประมงที่ประเทศคู่สัญญาไม่ยอมรับสัญญาให้ ต้องหันกลับมาทำประมงในน่านน้ำของไทย (บุญเลิศ ผาสุก, 2540 : 111) ทรัพยากรที่ทรุดโทรมอยู่แล้วก็ยิ่งทวีความรุนแรงขึ้นอีก

การรुकู้พื้นที่และแหล่งสัตว์น้ำชายฝั่งของเรือประมงพาณิชย์ ได้กวาดล้างทำลายเสียหายต่อบริเวณที่เพาะพันธุ์สัตว์น้ำ และกวาดจับสัตว์น้ำที่มีค่าก่อนที่จะเติบโต ได้ขนาดที่จะจับบริโภคได้นอกจากนี้ยังได้ทำลายและสร้างความเสียหายกับเครื่องมือประมงชนิดต่าง ๆ ของชาวประมงชายฝั่งที่อยู่ในบริเวณดังกล่าว ส่งผลให้ผลการผลิตของชาวประมงขนาดเล็กจับได้มีสัดส่วนลดลงอย่างมาก จากร้อยละ 7.0 ในปี พ.ศ.2527 ลดลงเป็น 6.8 ในปีพ.ศ. 2531 และ 6.3 ในปีพ.ศ. 2533 และ 5.6 ในปีพ.ศ. 2536 (พงพัฒน์ บุญชูวงศ์, 2539 : 44)

สภาพความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทะเลและจำนวนสัตว์น้ำที่ลดลง ทำให้กลุ่มชาวประมงพาณิชย์ที่มีทุนและเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพ มีฐานะได้เปรียบกว่าชาวประมงชายฝั่งที่มีทุนน้อย และใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้าน แม้ว่าบางส่วนยังประกอบอาชีพประมงต่อไปแต่ก็ต้องดำรงชีพด้วยความยากลำบากมากขึ้น และบางส่วนต้องเสาะแสวงหาเงินทุนเพื่อปรับปรุงเครื่องมือประมงให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น หลายครัวเรือนต้องยกเลิกอาชีพประมงหันไปประกอบอาชีพอื่น ๆ ปัญหาและความกดดันใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมาส่งผลให้ความเป็นอยู่ของชาวประมงชายฝั่งย่ำแย่ลง

2. ชุมชนประมงชายฝั่งอ่าวปัตตานีในบริบทการพัฒนาการประมงไทย

อ่าวปัตตานีตั้งอยู่ทางด้านฝั่งตะวันออกของประเทศไทย ระหว่างเส้นรุ้งที่ 6 องศา 53 ลิปดา ถึง 6 องศา 57 ลิปดาเหนือ และเส้นแวงที่ 101 องศา 14 ลิปดา ถึง 101 องศา 21 ลิปดาตะวันออกเป็นอ่าวน้ำตื้น มีลักษณะเป็นอ่าวกึ่งปิด (semi closed area) มีแม่น้ำสายสำคัญไหลลงอ่าวปัตตานีสองสายคือแม่น้ำปัตตานีและแม่น้ำยะหริ่ง ระบบนิเวศชายฝั่งแบบผสมผสานระหว่างน้ำจืดและน้ำเค็มของอ่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณขอบอ่าวด้านในและบริเวณก้นอ่าวก่อให้เกิดพื้นที่หาดเลนกระจายตามแนวชายฝั่งด้านใน สภาพพื้นที่รอบอ่าวเป็นพื้นที่ราบลุ่มริมทะเล ทำให้อ่าวปัตตานีเป็นทำเลเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่ดำรงชีพด้วยการพึ่งพาทรัพยากรหลากหลายประเภท ซึ่งเป็นแหล่งทำมาหากิน ในการดำรงชีพของผู้คนรอบอ่าวมาช้านาน

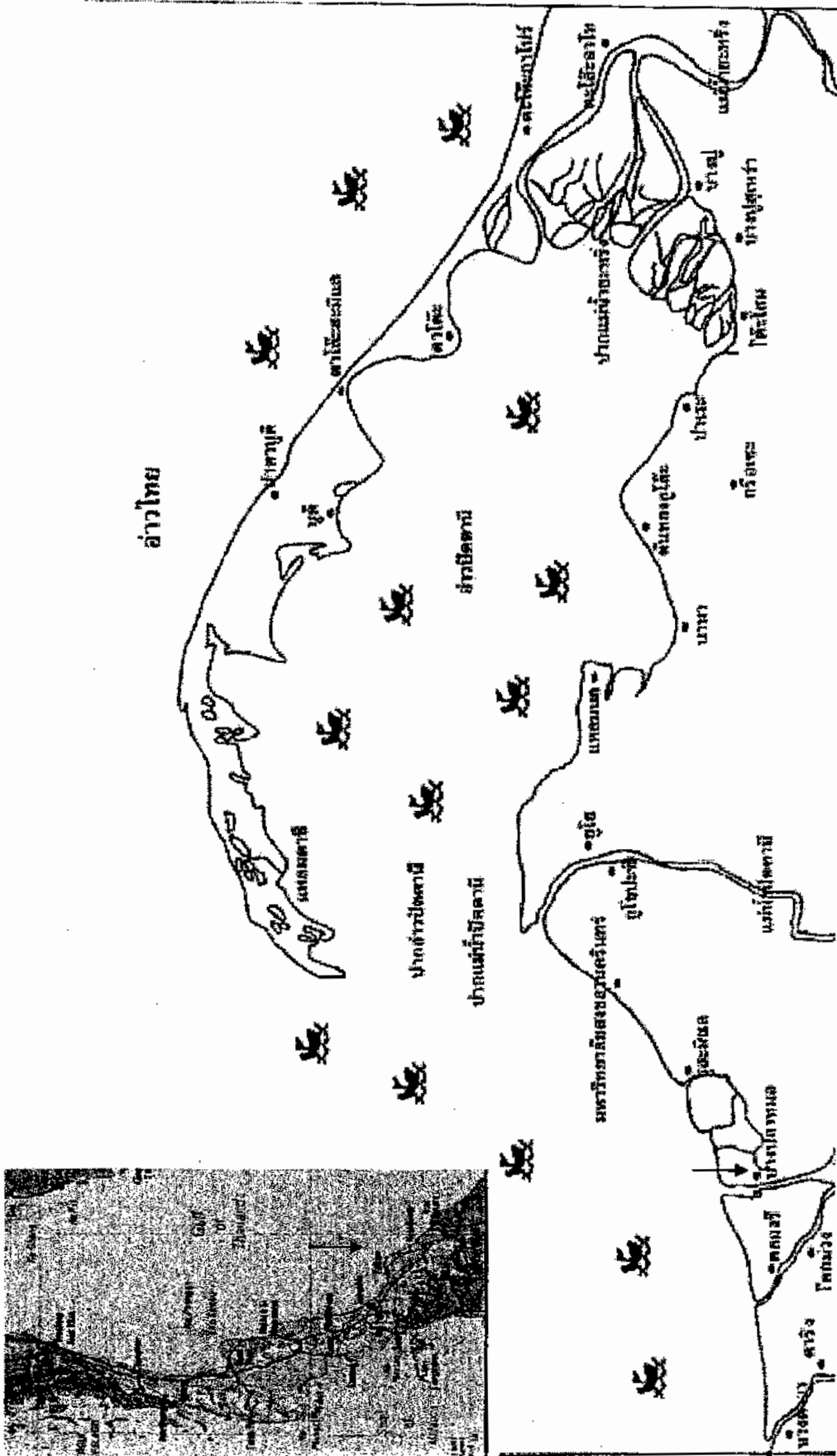
สภาพนิเวศและทรัพยากรที่หลากหลายและแตกต่างกันของพื้นที่รอบอ่าว ทำให้ชุมชนแต่ละแห่งมีระบบโครงสร้างการผลิตและกิจกรรมด้านเศรษฐกิจที่แตกต่างกันออกไป เช่นชุมชนที่มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นดินทราย ไม่สามารถพึ่งพาเกษตรกรรมอื่นได้นอกจากการประมง ปูลูกมะพร้าวและแปรรูปสัตว์น้ำ ชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณก้นอ่าวติดกับปากแม่น้ำยะหริ่งพื้นที่ซึ่งเป็นหาด

โคลนที่ทับถมและสภาพน้ำกร่อย ทำให้ชาวบ้านสามารถประกอบอาชีพประมง เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ และปลูกข้าวได้ ขณะที่ชุมชนที่ตั้งอยู่ชายฝั่งอ่าวด้านในซึ่งมีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มริมทะเล มีการประกอบอาชีพได้ค่อนข้างหลากหลายกว่า เช่น การทำประมง นากเกลือและนาข้าวเป็นต้น (วิวัฒนา สุกัณศีล, 2544 ข : 12)

อ่าวปัตตานีแต่เดิมนั้นเป็นอ่าวที่สามารถรักษาสภาพของธรรมชาติและพันธุ์สัตว์น้ำได้อย่างสมบูรณ์ มีลักษณะการทำประมงที่หลายธรรมชาติน้อยที่สุดแห่งหนึ่ง ชาวประมงจะใช้เรือกอลและ ซึ่งเป็นเรือที่ใช้กันทั่วไปในชุมชนประมงชายฝั่งของกวมต่าย และใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้านมีทั้งใช้สำหรับจับสัตว์น้ำในทะเลและจับสัตว์น้ำจืด เช่น ปูทะเล (ฮวน) ชนิดต่างๆ โพงพาง (โพงพาง) บล๊ะ (โปี๊ะ) ยาลอ (แห) งอเกาะ (คราดหอย) ตาลิงอัย (เม็ด) บูนู (ลอบ) ซอแคะ (เสียมขุดหอย) นาวา (เบ็ดราว) บาโล๊ะ (ไซ) ซ้อกะ (ลุ่ม) บีโต (แรวัดักญ) งาวอ (อวนรุนกุ้ง) เป็นต้น อ่าวปัตตานีจึงเป็นทั้งแหล่งอาหารและแหล่งอาชีพที่เป็นรายได้หลักให้กับชาวประมงชายฝั่งมาช้านาน

ในปีพ.ศ. 2527 ผู้เชี่ยวชาญ AIT รายงานการสำรวจพันธุ์สัตว์น้ำในอ่าวปัตตานีพบว่าอ่าวปัตตานีเป็นแหล่งน้ำที่รักษาสภาพความอุดมสมบูรณ์ไว้ค่อนข้างสูง มีลักษณะการทำประมงที่หลากหลายธรรมชาติน้อยที่สุด จนเมื่อปีพ.ศ. 2528 - 2534 คลื่นความเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงอันส่งผลกระทบต่อโดยตรงต่อการจัดการทรัพยากรในอ่าวปัตตานี คือการเข้ามาของระบบการทำนาทุ่งแบบพัฒนาที่แพร่ กระจายอย่างรวดเร็วตลอดพื้นที่ภาคใต้ของประเทศ ประกอบกับทรัพยากรสัตว์น้ำในอ่าวไทยลดลง อันเป็นผลมาจากทิศทางการพัฒนาและนโยบายสมัยใหม่ รวมทั้งทิศทางการพัฒนาประเทศที่เน้นไปสู่การเป็นนิคม ปัจจัยเหล่านี้มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนประมงชายฝั่งรอบอ่าวปัตตานี (นิธิ ฤทธิพรพันธ์, 2535 : ก) ส่งผลให้มีเรืออวนรุน อวนลากหลายลำเข้ามาทำการประมงในเขตน่านน้ำจังหวัดปัตตานี ในปีพ.ศ. 2539 มีเรือชนิดดังกล่าวในจังหวัดปัตตานี 238 ลำ เป็นของคนในพื้นที่ 208 ลำ และเป็นของคนต่างถิ่น 30 ลำ ปีพ.ศ. 2542 เรืออวนรุนของคนต่างถิ่นเพิ่มขึ้นเป็น 237 ลำ (ปิยะ กิจถาวร และคณะ, 2543 : 106)

อีกทั้งผลจากนโยบายและแผนการพัฒนาทั้งในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น ทำให้สภาพเศรษฐกิจและสังคมของจังหวัดปัตตานีมีความหลากหลายมากขึ้น ภาคอุตสาหกรรม การบริการและ โครงสร้างพื้นฐานมีมากขึ้นส่งผลให้พื้นที่อ่าวปัตตานีบริเวณปากแม่น้ำซึ่งเป็นที่ตั้งของท่าเรือและชุมชนเมืองมาตั้งแต่อดีต กลายเป็นย่านธุรกิจและอุตสาหกรรมที่มีผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น สภาพของอ่าวปัตตานีที่เป็นที่กักขังน้ำที่ตื้นและอยู่ใกล้แหล่งจับปลาออกน่านน้ำทำให้ทำเทียบเรือของจังหวัดปัตตานีกลายเป็นท่าเทียบเรือที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศ

ภาพประกอบ 2 แผนที่ชุมชนประมงชายฝั่งอ่าวปัตตานี

อ่าวปัตตานีจึงไม่เพียงแต่ตกต่ำด้วยเรือประมงขนาดเล็กนับร้อย นับพันอีกต่อไป หากแต่มีเรือประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่ใช้เป็นเส้นทางสัญจรและเทียบท่า จนถ่ายสัตว์น้ำมากขึ้นเรื่อย ๆ ตลอดทั้งปี มีเรือประมงที่เข้าเทียบท่าในปีพ.ศ. 2539 มีจำนวน 16,768 ลำ (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2540 : 182)

ปริมาณสัตว์น้ำที่นำขึ้นมาในแต่ละปีมีปริมาณเพิ่มสูงขึ้นจาก 82,727 ตันในปีพ.ศ. 2524 เพิ่มขึ้นเป็น 95,887 ตันในปีพ.ศ. 2530 และ 158,327 ตันในปีพ.ศ. 2536 และยังคงเพิ่มขึ้นเรื่อยมาเป็น 186,810 ตันในปีพ.ศ. 2540 และเพิ่มสูงถึง 200,059 ตันในปีพ.ศ. 2543 (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2538 : 244; 2543 : 178) พร้อม ๆ กับการขยายการบริการ โครงสร้างพื้นฐาน มีท่าเทียบเรือที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในภาคใต้ จำนวนธุรกิจและอุตสาหกรรมต่อเนื่องประมงด้านต่าง ๆ ในบริเวณปากแม่น้ำปัตตานีเพิ่มมากขึ้น ก่อให้เกิดอุตสาหกรรมต่อเนื่องและการจ้างงานเป็นจำนวนมาก มีลูกเรือประมงประมาณ 40,000 คน คนงานแปปลา คนงานในธุรกิจค้าขาย คนส่ง ฯลฯ ประมาณ 5,000 คน คนงานในอุตสาหกรรมต่อเนื่องประมงประมาณ 5,000 - 7,000 คน คนงานคัดปลา 3,000 - 5,000 คน (สำนักงานพาณิชย์จังหวัดปัตตานี, 2543 : 73) ซึ่งเป็นแรงงานเด็กคัดปลาประมาณ 300 คน (มารุต คำชะอม, 2545 : 161)

ภัยคุกคามจากภายนอกที่ทำลายฐานทรัพยากรของชุมชน มีสาเหตุสำคัญเกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาการประมงเชิงพาณิชย์อย่างเข้มข้น ส่งผลให้มีการพัฒนาเครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำ การเพิ่มขึ้นของเรือประมงพาณิชย์ รวมทั้งโรงงานอุตสาหกรรมที่ต่อเนื่องจากการประมงบนฝั่งแม่น้ำที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งโรงงานปลาป่นที่ใช้วัตถุดิบสัตว์น้ำทุกชนิด ทุกประเภทและทุกขนาดโดยไม่จำแนก การทำประมงอวนรุนได้ทำลายเครื่องมือประมงพื้นบ้าน ทำลายทรัพยากรสัตว์น้ำและระบบนิเวศในทะเล การขยายตัวของพื้นที่นาุ้ง การสูญเสียพื้นที่ป่าชายเลน และที่สำคัญการทำลายแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำหน้าดินและพื้นที่สาหร่ายโดยอวนรุนอวนลาก ส่งผลให้ระบบนิเวศและทรัพยากรสัตว์น้ำชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปัตตานีได้ถูกทำลายจนเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็วและอยู่ในภาวะวิกฤติ เป็นภัยที่คุกคามที่ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อชุมชนประมงชายฝั่งและทรัพยากรทะเล (ปิยะ กิจदारและคณะ, 2543 : 4)

ภายใต้สภาพความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ชุมชนประมงชายฝั่งเองก็มีการพัฒนาวิธีการประมง การใช้เรือติดเครื่องยนต์ควบคู่กับการใช้เครื่องมืออุปกรณ์ต่าง ๆ เพิ่มขึ้น เช่น อวน ไนล่อน ซึ่งมีประสิทธิภาพสูงแทนอวนดักอวนลอยชนิดต่าง ๆ และเทคนิคการใช้อวนรุนติดเครื่องยนต์ เป็นต้น เพื่อเพิ่มผลผลิตหรือให้สามารถจับสัตว์น้ำได้มากขึ้น ในปีพ.ศ. 2541 เรือที่มีใช้ในชุมชนประมงชายฝั่งอ่าวปัตตานีมี 3 ประเภท คือ (กันทิมา เภาะเจริญ และคณะ, 2541 : 13 - 15)

ประเภทแรก เรือที่ใช้เครื่องยนต์แบบหางยาวขนาดกลาง มีความยาว 8 - 12 เมตร ส่วนที่กว้างที่สุดของเรือประมาณ 1.5 เมตร เป็นเรือที่มีขนาดใหญ่กว่าประเภทอื่นที่มีการใช้ในอ่าวปัตตานี ใช้เครื่องยนต์ขนาด 10 - 15 แรงม้า มีจำนวน 904 ลำ วางตั้งลงในเรือบริเวณท้ายเรือ ใช้เครื่องมือประมงประเภทอวนลาก อวนล้อมปลาหมึก เบ็ดร่าวปลาอินทรี เป็นต้น

ประเภทที่สอง เรือใช้เครื่องยนต์แบบหางยาวขนาดเล็กเป็นเรือที่มีจำนวนและการใช้งานมากที่สุด ในอ่าวปัตตานีเนื่องจากมีขนาดไม่ใหญ่มากนัก ประหยัดน้ำมันและมีความคล่องตัวต่อการใช้งาน มีความยาว 7 - 10 เมตร กำลังเครื่องยนต์ 6 - 9 แรงม้า มีจำนวน 1,614 ลำ ใช้เครื่องมือประมงประเภทอวนลอยกุ้ง อวนลอยปลากระบอก อวนปลาทราย ปลาเก๋า อวนลอยปลาทุ และเบ็ดร่าว เป็นต้น

ประเภทที่สาม เรือพายหรือแจว มีลักษณะคล้ายกับเรือใช้เครื่องยนต์แบบหางยาวขนาดเล็ก แต่มีขนาดเล็กกว่า ไม่มีเครื่องยนต์ใช้การพายหรือแจวแทน ความยาวเรือ 4 - 6 เมตร มีจำนวน 77 ลำ ส่วนใหญ่ชาวประมงใช้เรือชนิดนี้ทำการประมงในบริเวณชายฝั่งน้ำตื้นและในลำคลองที่อยู่ใกล้หมู่บ้าน ใช้เครื่องมือประมงประเภทต่างๆ เช่น แร้วปูดำ ลมวก เบ็ดตกปลา อวนลอยกุ้ง และอวนลอยปลากระบอก เป็นต้น

นอกเหนือจากการทำประมงทะเลแล้ว ชุมชนประมงชายฝั่งอ่าวปัตตานียังมีการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ เช่น ปลาดุก กุ้งกุลาดำ ปลากระพง หอยแครงและหอยแมลงภู่ อีกด้วย

การดูซับทรัพยากรจากอ่าวปัตตานีไม่ว่าจะเป็น การเพิ่มขึ้นของเรืออวนรุน อวนลากและการเพิ่มขึ้นของการทำผลิตภัณฑ์ประมง การทำฟาร์มกุ้งกระจายอยู่รอบ ๆ อ่าวปัตตานี รวมทั้งการถูกกระหน่ำด้วยมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรมเหล่านั้นล้วนทำให้สัตว์น้ำที่ชาวบ้านจับได้มีจำนวนลดลงและอยู่ในภาวะไม่คุ้มทุน ส่งผลให้หลาย ๆ ครั้วเรือนได้ยกเลิกอาชีพประมงหันไปประกอบอาชีพอื่น ๆ สัดส่วนของประชากรที่ประกอบอาชีพประมงมีเพียงร้อยละ 20.82 ของประชากรในชุมชนต่าง ๆ รอบอ่าวปัตตานี โดยมีปัจจัยด้านต้นทุนในภาวะประกอบอาชีพที่สูงขึ้นในยุคปัจจุบัน เช่น ราคาเรือ ราคาเครื่องยนต์ ค่าน้ำมันเชื้อเพลิงที่สูงขึ้น ทำให้ชาวประมงต้องหันไปประกอบอาชีพอื่น ๆ แทน เช่นการรับจ้างทั่วไป การทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมหรือการเดินทางไปทำงานในต่างประเทศ (กันทิมา เหาะเจริญ และคณะ, 2541 : 10 - 11)

ภายใต้ภาวะบีบคั้นทางเศรษฐกิจ ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศและทรัพยากรสัตว์น้ำที่ร่อยหรอลงตลอดจนกระแสการบริโภคสมัยใหม่ ส่งผลให้อาชีพประมงลดความสำคัญลง ชาวบ้านในชุมชนประมงชายฝั่งประกอบอาชีพการงานหลากหลายมากขึ้น อาชีพรับจ้างต่าง ๆ กลายเป็นอาชีพหลักของหลายครั้วเรือน คนหนุ่มสาวแม้กระทั่งเด็กในหมู่บ้านออกไปทำงานรับจ้าง ไม่ว่าจะติดตามโรงงานอุตสาหกรรม แผลปลา หรืองานอื่นๆ ในเมืองตลอดจนการไปทำงานในประเทศมาเลเซีย

การอภิปรายในหัวข้อที่ผ่านมาชี้ให้เห็นถึงการพัฒนา การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ เทคโนโลยี และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรสัตว์น้ำเชิงพาณิชย์ได้ส่งผลกระทบต่อชาวประมงและชุมชนประมงชายฝั่งอย่างต่อเนื่องและกว้างขวาง ภายใต้บริบทและเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ข้างต้นได้ส่งผลกระทบต่อหมู่บ้านบางปลาหมอ ซึ่งเป็นชุมชนประมงชายฝั่งที่มีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาการประมง ไทยและผลกระทบต่อชุมชนประมงชายฝั่ง ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมในระดับต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นกรอบในการพิจารณาและทำความเข้าใจถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบ ตลอดจนการปรับตัวของชาวบ้าน โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่แรงงานรับจ้างและเรื่องราวชีวิตของแรงงานเด็กในหมู่บ้านบางปลาหมอต่อไป

หมู่บ้านบางปลาหมอ : โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลง

1. สภาพทั่วไปทางสังคม

หมู่บ้านบางปลาหมอ หมู่ที่ 2 ตำบลคูสะคาม อำเภอมือง จังหวัดปัตตานี เป็นชุมชนชาวประมงชายฝั่ง ตั้งอยู่บริเวณตอนบนสุดของชายฝั่งด้านในของอ่าวปัตตานี เป็นชุมชนมุสลิม มีชื่อเรียกภาษามลายูว่า ‘คอตต คอมมอ’ ส่วนชื่อบางปลาหมอนั้นเป็นการตั้งตามลักษณะพื้นที่ เนื่องจากบริเวณแม่น้ำริมฝั่งแม่น้ำคูดงมีคลองและมีแอ่งน้ำซึ่งมีปลาหมออาศัยอยู่เป็นจำนวนมากจึงเรียกบริเวณนี้ว่า ‘บางปลาหมอ’

หมู่บ้านบางปลาหมอแต่เดิมอาศัยอยู่บริเวณริมหาดอ่าวปัตตานี ทางตอนเหนือของที่ตั้งปัจจุบัน แต่เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวนี้เป็นพื้นที่ต่ำเมื่อน้ำทะเลหนุนจะเกิดน้ำท่วม ชาวบ้านประสบความเดือดร้อน จึงมีการอพยพมาตั้งบ้านเรือนในบริเวณปัจจุบันเมื่อปี.ศ. 2518 เริ่มแรกมีผู้อพยพมาสามครัวเรือน คือครัวเรือนของเจ๊ะอารง เจ๊ะสนี ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านสมัยนั้น ครัวเรือนของเปาะตะยู โยชะและครัวเรือนแวตะะ ต่อมาเมื่อผู้อพยพตามมาหลายครัวเรือน โดยส่วนใหญ่ผู้ที่อพยพในช่วงนี้เป็นผู้มีฐานะดี

จนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ. 2521 เป็นปีที่น้ำทะเลหนุนสูงสุด เกิดน้ำท่วมใหญ่ ชาวบ้านทั้งหมดจึงอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณปัจจุบัน (โดยที่บางส่วนตั้งบ้านเรือนในเขต หมู่ 8 ตำบลคูดง อำเภอนงจิก จังหวัดปัตตานี) ซึ่งเป็นพื้นที่สูงกว่าพื้นที่เดิม น้ำไม่ท่วมถึง แต่เดิมนั้นพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ดินของรัฐ เป็นป่ายางตม (หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าสูแคบุดอ) ชาวบ้าน ได้จับจอง แคว้งกลาง เพื่อสร้างบ้านเรือน โดยที่บางส่วนได้ยกบ้านหลังเดิมจากบริเวณชายหาดมาตั้งในพื้นที่ปัจจุบัน

พื้นที่ที่ชาวบ้านอาศัยอยู่ปัจจุบันนี้เดิมเป็นที่ดินของรัฐ โดยชาวบ้านได้ปรึกษากับสมาชิกสภาจังหวัดสมัยนั้นให้เสนอเรื่องขอที่ดินดังกล่าวไปยังจังหวัด และมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้เสนอรายชื่อผู้ที่ต้องการครอบครองที่ดิน ซึ่งต้องมีคุณสมบัติเป็นผู้มีอายุ 21 ปีขึ้นไป เป็นผู้มิครอบครัวแล้ว และขยันทำงานทางจังหวัดได้ส่งเรื่องไปยังทางราชการส่วนกลาง และทางราชการได้ตอบเรื่องกลับมาโดยเสนอที่ดินที่ตุลารีรินทร์ แต่ชาวบ้านปฏิเสธด้วยเหตุผลว่าไกลจากที่เดิม เป็นป่าเขา อีกทั้งชาวบ้านมีอาชีพประมง ไม่คุ้นเคยกับอาชีพอื่น จึงเสนอเรื่องขึ้น ไปใหม่ขอที่ดินที่ได้อยู่อาศัยในปัจจุบันซึ่งติดกับทะเล ใช้เวลาดำเนินการประมาณสองปีจึงได้สิทธิในที่ดินดังกล่าว โดยทางราชการได้จัดสรรที่ดินเป็นที่อยู่อาศัยครอบครัวละประมาณ 100 ตารางวา หรือสร้างบ้านได้ประมาณสองหลัง ซึ่งขณะนั้นมีครัวเรือนประมาณ 56 ครอบครัว และจัดสรรที่ดินทำกินอีกครอบครัวละประมาณ 5 ไร่ (แหวะเต๊ะ (สัมภาษณ์) , 13 มกราคม 2546)

หมู่บ้านบางปลาหมอมีอาณาเขตทางทิศเหนือจดอ่าวปัดตานี ทิศใต้จดหมู่ที่ 8 ตำบลคุดยง อำเภอหนองจิก โดยมีคลองบางปลาหมอกั้นกลาง ทิศตะวันออกจด หมู่ 1 ตำบลรูสะมิแล และทิศตะวันตกจดอ่าวปัดตานี

หมู่บ้านบางปลาหมอจึงมีสภาพพื้นที่ติดกับทะเลทั้งทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันตก สภาพชายฝั่งมีลักษณะเป็นดิน โกลนซึ่งเกิดจากการทับถมและพัดมาของตะกอน กระแสนลมและน้ำ คลองบางปลาหมอเป็นคลองน้ำจืด ซึ่งเป็นคลองระบบน้ำที่แยกจากคลองส่งน้ำชลประทานบริเวณ หมู่ 1 ตำบลคอนรัก อำเภอหนองจิก ไหลผ่านลงสู่ทะเลทางด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน น้ำในคลองเป็นน้ำจืด ยกเว้นช่วงเวลาน้ำทะเลหนุนบริเวณปากแม่น้ำจะเป็นน้ำกร่อย ชาวบ้านอาศัยล่าคลองแห่งนี้แหล่งน้ำจืดที่ใช้ในการอุปโภค เป็นที่จอดเรือ และเลี้ยงปลาในกระชัง

ลักษณะดินทั่วไปเป็นดินปนทรายซึ่งในอดีตริมิป่ายางคูมขนาดใหญ่และต้นมะพร้าว เมื่อมีการสร้างบ้านเรือนจึงมีการแผ้วถางและบุกเบิกที่ทำกิน ทำให้ไม่เหลือสภาพป่าของชุมชน ด้วยสภาพดังกล่าวจึงมีการใช้ประโยชน์จากที่ดินในการเกษตรไม่มากนัก เช่น มีการปลูกต้นมะพร้าว บางบ้านปลูกต้นมะม่วงในบริเวณบ้าน นอกจากนั้นเป็นนุ้งที่ชาวบ้านให้นายทุนเช่าที่ดินซึ่งปัจจุบันร้างจากการเช่ามานานแล้วและชาวบ้านบางส่วนได้ขายที่ดินไป

การเดินทางเข้าสู่หมู่บ้านบางปลาหมอมีสองเส้นทาง คือ ทางด้านหมู่บ้านคอนรักและทางด้านหมู่บ้านรูสะมิแล ถนนที่ตัดผ่านหมู่บ้านเป็นถนนลาดยางสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2536 ซึ่งจะมีสัตว์เลื้อยคินฟันพ่านและนอนบนท้องถนน ตลอดจนมูลสัตว์ที่ถ่ายเรียรดส่งกลิ่นเหม็นเป็นภาพที่เห็นได้เป็นปกติวิสัยของผู้ที่สัญจรผ่านไปมา

ชาวบ้านบางปลาหมอดังบ้านเรือนเรียงรายกระจายออกไปตามสองฟากถนน โดยที่ทางด้านที่ติดกับลำคลองมีบ้านเรือนน้อยกว่าอีกฟากหนึ่งเพราะมีเนื้อที่น้อยกว่า ทางเดินระหว่างบ้านเป็น

ถนนคอนกรีตเกือบทั้งหมดแม้ว่าจะเป็นทางสั้นๆ ก็ตาม เป็นทางเดินกว้าง 2 เมตร สร้างเมื่อปีพ.ศ. 2544

ลักษณะบ้านเรือนของชาวบ้านบางปลาหมอส่วนใหญ่จะไม่แตกต่างจากชุมชนชนบทอื่น ๆ มากนัก กล่าวคือ

ลักษณะแรก เป็นบ้าน ไม้ยกพื้น ฝาผนังจะเป็นสังกะสีและไม้ มุงหลังคาด้วยกระเบื้องลอนคู่หรือลอนเหล็ก ส่วนวัสดุอื่น ๆ เช่น กระจ่างดินเผา สังกะสีหรือจากมีอยู่เป็นส่วนใหญ่ ใช้ได้ดูบ้านเป็นที่เก็บของ รถจักรยานจักรยานยนต์หรือไม้ก็ผูกเปลเป็นที่พักผ่อน

ลักษณะที่สองเป็นบ้านชั้นเดียว สร้างด้วยไม้ผสมตึก เป็นบ้าน ไม้ยกพื้นที่มีการปรับปรุงต่อเติม เช่น ต่อเติมหน้าบ้าน ห้องครัว ตลอดจนการขยายพื้นที่บ้านให้กว้างขึ้น โดยที่ส่วนที่ได้ปรับปรุงต่อเติมนี้จะสร้างติดกับพื้น และใช้วัสดุอิฐและปูนแทนไม้ วัสดุมุงหลังคาเป็นกระเบื้องลอนคู่หรือลอนเล็กซึ่งบางบ้านก็เป็นกระเบื้องสี

ลักษณะร่วมของบ้านที่มีส่วนยกพื้นคือมีน้ำครำเจ็มนองใต้ดูบ้านและบางบ้านที่มีสัตว์เลี้ยงก็จะใช้เป็นที่อยู่ของสัตว์เลี้ยงด้วย

ลักษณะที่สามเป็นบ้านตึกชั้นเดียว เป็นบ้านปลูกใหม่ รูปทรงมักเป็นสมัยใหม่และมีหลายหลังที่อยู่ระหว่างการก่อสร้าง วัสดุมุงหลังคาเป็นกระเบื้องลอนคู่หรือลอนเล็กที่มีสีสันต่าง ๆ จนดูไม่ต่างจากบ้านสมัยใหม่หรือบ้านจัดสรรในเมืองมากนัก

ตาราง 3 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนจำแนกตามลักษณะบ้านและวัสดุมุงหลังคา

ลักษณะบ้าน	วัสดุมุงหลังคา					รวม
	กระเบื้อง ลอนคู่/เล็ก	กระเบื้องดิน เผา	สังกะสี	จาก	ผสมกัน	
บ้านไม้ชั้นเดียว	51(50.26)	(4.26)	1(1.06)	1(10.6)	6(6.38)	37(67.02)
บ้านไม้ชั้นเดียว	14(14.89)	-	-	-	-	14(14.89)
ผสมตึก						
บ้านตึกชั้นเดียว	17(18.09)	-	-	-	-	17(18.09)
รวม	82(87.24)	(4.26)	1(1.06)	1(1.06)	6(6.38)	94(100.00)

หมายเหตุ ตัวเลขในวงเล็บ () เป็นค่าร้อยละ

การตั้งบ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นลักษณะกลุ่มเครือญาติ ทั้งนี้เนื่องจากการได้รับการจัดสรรที่ดินติดกันและการปลูกบ้านของลูกหลานที่มีครอบครัวแยกออกไปก็จะสร้างบ้านในบริเวณเดียวกันกับบ้านพ่อแม่ ครัวเรือนเกือบทั้งหมดมีที่อยู่อาศัยของตนเอง มีเพียง 2 ครัวเรือนที่ปลูกบ้านบนที่ดินของผู้อื่น และมี 1 ครัวเรือนที่ไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง

แม้ว่าการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านบางปลารมจะไม่ได้จัดเป็นกลุ่มแยกออกจากกันเป็นสัดส่วน โดยชัดเจนตามฐานะทางเศรษฐกิจ แต่กระนั้นสภาพสังคมชายขอบเช่นนี้ ลักษณะ รูปทรง และวัสดุที่ใช้ สภาพบ้านเรือนตลอดจนขนาดของพื้นที่บ้านแต่ละหลังมีนัยที่บ่งบอกถึงฐานะความเป็นอยู่ ตลอดจนแบบแผนการดำเนินชีวิตของชาวบ้านได้พอสมควร

ตาราง 4 จำนวนและร้อยละของประชากรจำแนกตามอายุและเพศ

อายุ / เพศ	ชาย		หญิง		รวม	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
อายุ (ปี)						
0 - 10	88	13.02	104	15.38	192	28.40
11 - 20	80	11.83	91	13.46	171	25.29
21 - 30	71	10.50	55	8.14	126	18.64
31 - 40	25	3.70	46	6.80	71	10.50
41 - 50	25	3.70	24	3.55	49	7.25
51 - 60	27	3.99	20	2.96	47	6.95
มากกว่า 60 ปี	11	1.63	9	1.33	20	2.96
รวม	327	48.37	349	51.63	676	100.00
สถานภาพ						
โสด	210	31.06	206	30.48	416	61.54
สมรส	113	16.72	129	19.08	242	35.80
หม้าย	4	0.59	14	2.07	18	2.66
รวม	327	48.37	349	51.63	676	100.00

จากตาราง 4 หมู่บ้านบางปลาหมอประกอบด้วย 94¹ ครัวเรือน มีประชากร 676 คน เป็นเพศหญิงมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 51 มีประชากรที่เป็นเด็กและเยาวชนรวมกันจำนวนร้อยละ 53 แสดงให้เห็นว่าภาวะการเจริญพันธุ์อยู่ในระดับค่อนข้างสูง ส่วนคนในวัยทำงานอายุ 21 - 40 ปี มีร้อยละ 29 ซึ่งเป็นกำลังแรงงานที่สำคัญในหมู่บ้าน และประชากรที่อยู่ในวัยสูงอายุ 51 ปี ขึ้นไป ร้อยละ 9 สมาชิกในครอบครัวส่วนใหญ่ยังโสด ร้อยละ 61 ทั้งนี้เพราะอยู่ในวัยเด็กและวัยรุ่นที่กำลังศึกษา และอีกส่วนหนึ่งเป็นวัยที่เริ่มทำงาน รองลง มาคือสมรสและหม้าย ร้อยละ 35 และ 2 ตามลำดับ

ตาราง 5 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนจำแนกตามขนาดและประเภทของครอบครัว

ลักษณะครัวเรือน	จำนวน	ร้อยละ
ขนาดครัวเรือน		
1 - 3	11	11.70
4 - 6	32	34.04
7 - 9	36	38.30
10 คนขึ้นไป	15	15.96
รวม	94	100.00
ประเภทครัวเรือน		
เดี่ยว	76	80.85
ชาย		
2 ครอบครัว	15	15.96
3 ครอบครัว	3	31.19
รวม	94	100.00

¹ จากการสำรวจเอกสารขององค์การบริหารส่วนตำบลสุตะมิแลปีพ.ศ. 2540 มี 133 ครัวเรือน แต่จากเอกสารอื่น ๆ มีความแตกต่างกันมาก เช่น กขท. 2 ค ปี 2546 มี 79 ครัวเรือน และธรรมศักดิ์ นันทอง. 2545. การประเมินโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง กรณีศึกษากองทุนหมู่บ้านบางปลาหมอ หมู่ที่ 2 ตำบลสุตะมิแล อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี. ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มี 86 ครัวเรือน แต่ในสำรวจครั้งนี้เป็นการสำรวจเป็นรายครัวเรือนซึ่งจะรวมถึงครัวเรือนที่แยกจากครัวเรือนเดิมแม้ว่าจะยังใช้บ้านเลขที่เดิมก็ตาม จึงมีความแตกต่างกับข้อมูลในเอกสารอื่น ๆ

จากตาราง 5 ครีวเรือนในหมู่บ้านบางปลาหมอมีสมาชิก 7 - 9 คนมากที่สุด คือร้อยละ 38 รองลงมา 4 - 6 คน ร้อยละ 34 ส่วนประเภทครอบครัวนั้น มีครอบครัวเดี่ยวมากกว่าครอบครัวขยาย ร้อยละ 80 ในขณะที่ครอบครัวขยายประกอบด้วย 2 ครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ ร้อยละ 16 จะเห็นได้ว่าครัวเรือนในหมู่บ้านบางปลาหมอแม้ส่วนใหญ่จะเป็นครอบครัวเดี่ยวแต่ก็มีบุตรมาก

การที่มีครอบครัวเดี่ยวมากอาจเป็นเพราะภาวะเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปเข้าสู่ระบบทุนนิยมในปัจจุบัน ซึ่งมีความจำเป็นต้องใช้แรงงานน้อยกว่าสภาพสังคมเกษตรกรรมในอดีต อีกทั้งเมื่อสมาชิกในครัวเรือนแต่งงานก็จะแยกครัวเรือนออกไปต่างหาก แม้แต่ครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินก็จะสร้างบ้านเล็กๆ ในบริเวณเดียวกัน หรือหากไม่มีเงินพอที่จะสร้างบ้านใหม่ก็จะกั้นผนังบ้านเดิมเป็นสัดส่วนต่างหาก

ตาราง 6 จำนวนและร้อยละของประชากรวัย 18 ปีขึ้นไปจำแนกตามระดับการศึกษา

ระดับการศึกษา	จำนวน	ร้อยละ
สายสามัญ		
ไม่เรียนหนังสือ / ไม่จบประถมปีที่ 4	167	46.78
ประถมปีที่ 4	16	4.48
ประถมปีที่ 6	138	38.66
มัธยมศึกษาตอนต้น	14	3.92
มัธยมศึกษาตอนปลาย	8	2.24
สูงกว่ามัธยมปลาย	5	1.40
กำลังศึกษา	9	2.52
รวม	357	100.00
สายศาสนา		
ไม่เรียน	272	76.19
ต่ำกว่า 5 ปี	60	16.81
สูงกว่า 5 ปี	21	5.88
กำลังศึกษา	4	1.12
รวม	357	100.00

หมู่บ้านบางปลาหมอมีโรงเรียนประถมศึกษา 1 แห่ง สร้างขึ้นมาเมื่อปีพ.ศ. 2526 เป็นโรงเรียนขนาดเล็ก เปิดสอนถึงระดับประถมศึกษาปีที่สี่และมีโรงเรียนคาทอลิกซึ่งจะสอนศาสนาแก่เด็ก ๆ ในวันเสาร์และวันอาทิตย์

จากตาราง 6 ข้อมูลทางการศึกษาของชาวบ้านบางปลาหมอชี้ให้เห็นว่าองค์ประกอบพื้นฐานของประชากรด้านการศึกษาที่มีลักษณะสำคัญคือ ชาวบ้านบางปลาหมอมีระดับการศึกษาค่อนข้างต่ำ ประชากรวัย 18 ปีขึ้นไป ซึ่งถือว่าเป็นวัยเข้าสู่วัยผู้ใหญ่และเป็นวัยแรงงาน จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่สี่ร้อยละ 4 ระดับประถมศึกษาปีที่หก ร้อยละ 39 ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ร้อยละ 4 ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ร้อยละ 2 และสูงกว่ามัธยมศึกษาตอนปลาย ร้อยละ 1 ในขณะที่ผู้ไม่เรียนหนังสือหรือไม่จบระดับประถมศึกษาปีที่สี่ สูงถึงร้อยละ 47 และผู้ที่กำลังศึกษาอยู่เพียงร้อยละ 3 ของประชากรวัย 18 ปีขึ้นไป และเมื่อพิจารณาจำนวนผู้จบการศึกษาทางด้านศาสนาแล้ว ก็มีผู้ที่ไม่เรียนถึงร้อยละ 76 ระดับต่ำกว่า 5 ปี ร้อยละ 17 ระดับ 5 ปีขึ้นไป ร้อยละ 6 และผู้ที่กำลังศึกษาในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนา ร้อยละ 1 ของประชากรวัย 18 ปีขึ้นไป

การที่ในหมู่บ้านมีเพียงโรงเรียนประถมศึกษาเปิดสอนถึงแค่ระดับประถมศึกษาปีที่สี่ทำให้คนส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาที่ต่ำ แสดงให้เห็นถึงการขาดโอกาสทางการศึกษารวมทั้งโอกาสในการพัฒนาอาชีพเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตรวมถึงการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของชาวบ้านบางปลาหมอ

ประชากรในหมู่บ้านบางปลาหมอเป็นมุสลิม ดำเนินชีวิตภายใต้หลักการและความเชื่อในศาสนาอิสลามเช่นเดียวกับชุมชนมุสลิมอื่น ๆ ที่ยึดถือมีสัจเป็นศูนย์กลางและปฏิบัติศาสนกิจตามหลักศาสนาและกิจกรรมอื่น ๆ อันเป็นแบบแผนและสาระสำคัญในการดำรงชีวิต พิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การละหมาดห้าเวลา การละหมาดร่วมกันในวันศุกร์ การจัดงานอาซูรอเพื่อรำลึกถึงศาสดามูฮัมมัดในเดือนมุฮารอมซึ่งเป็นเดือนแรกตามปฏิทินอิสลาม การจัดงานวันเมาลิดเพื่อรำลึกถึงศาสดามูฮัมมัดในเดือนรอบีอุลเอาวัลหรือเดือนที่ 3 การถือศีลอดหรือปอซอในเดือนรอมฎอนหรือเดือนที่ 9 การจ่ายซากาตฟิตรีฮ์ การเฉลิมฉลองหลังการถือศีลอดหรือรายอฮิดิลฟิตรีฮ์หรือรายอปอซอ ในเดือนที่ 10 ตลอดจนการเฉลิมฉลองในเทศกาลฮัจญ์หรือรายอฮิดิลอฎฮาหรือรายอฮัจญ์และการเชือดสัตว์ทำ قربาน (เชือดสัตว์พลี) แจกจ่ายคนยากคนจนในเดือนที่ 12 ตามปฏิทินอิสลาม

เทศกาลต่างๆเหล่านี้ มีส่วนสำคัญในวิถีชีวิตของชาวบ้านทุกระดับชั้น โดยเฉพาะในเทศกาลรายอคนที่ไปทำงานในประเทศมาเลเซียก็จะเดินทางกลับบ้านและเยี่ยมเยียนญาติพี่น้อง ตลอดจนการจัดงานของโรงเรียนคาทอลิกก็ล้วนแต่เป็นกิจกรรมสำคัญของชุมชนที่ทุกคนมีส่วนร่วม (สัมภาษณ์, 13 มกราคม 2546)

ผู้นำศาสนาและกรรมการมัชยิตเป็นผู้มีบทบาทและได้รับการยอมรับสูง อีกทั้งประเพณีต่างๆ ที่สืบทอดกันมา งานเลี้ยง งานบุญ งานกินเหนียวหรือมาแกปูโล๊ะ งานพิธีกรรมส่วนตัวในโอกาสสำคัญต่างๆ เช่น การโกนผมไฟ การอาถึกะฮ์หรือเชือดสัตว์รับขวัญเด็กเกิดใหม่ การเข้าสู่หนัศหรือมาโชะญาวี การแต่งงานตลอดจนงานศพ ล้วนเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ต่างมีส่วนร่วมในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการลงแรง การนำสิ่งของสมทบ เช่น ข้าวสารหรือขนมมณเณยต่าง ๆ การมีส่วนร่วมจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและความผูกพันของแต่ละคนแต่ละกลุ่มแตกต่างกันออกไป

พิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชาวบ้านจัดขึ้น สืบทอดและดำรงอยู่ในชุมชนเหล่านี้เป็นสิ่งที่ช่วยยึดโยงและสร้างความสัมพันธ์ ความรู้สึกผูกพันกันเป็นกลุ่มและความเป็นชุมชนของชาวบ้าน บางปลาหมอที่มีความเป็นอยู่ที่หลากหลาย มีบทบาทและเครือข่ายความสัมพันธ์ต่าง ๆ ทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล รมิต คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและกลุ่มเครือญาติ แม้บางครั้งมีความขัดแย้งแบ่งฝักเกิดขึ้นบ้างในการแย่งชิงฐานเสียงการเมืองท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นการเลือกตั้งสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล การหาเสียงหรือการเป็นหัวหน้าคนให้แก่ผู้สมัครสมาชิกองค์การบริหารส่วนจังหวัด สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เป็นต้น โดยเฉพาะในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกและการปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างด้านฐานะความเป็นอยู่ โครงสร้างอาชีพที่หลากหลายและการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการดำเนินชีวิต สถาบันศาสนา กิจกรรมและพิธีกรรมตลอดจนประเพณีต่าง ๆ ที่สืบทอดกันมา มีส่วนร้อยรัดเกี่ยวโยงและสานความสัมพันธ์ของชาวบ้านได้พอสมควร

2. โครงสร้างอาชีพและความหลากหลาย

หมู่บ้านบางปลาหมอเป็นหมู่บ้านประมงชายฝั่งขนาดเล็กที่ดำรงชีวิตด้วยการจับปลาหาหอยมาหลายชั่วอายุคน การประกอบอาชีพที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรท้องถิ่นจึงมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม หมู่บ้านบางปลาหมอเคยเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะการผลิตแบบยังชีพเพื่อสนองตอบการบริโภคและสิ่งจำเป็นพื้นฐานเป็นสำคัญ เครื่องมืออุปกรณ์ เทคโนโลยีการผลิตที่ทันสมัยและการขยายตัวของการค้ายังไม่ขยายตัวเข้าถึงมากนัก ประกอบกับโครงสร้างเศรษฐกิจโดยรวมที่ยังไม่เอื้อต่อการสะสมความมั่งคั่ง เป็นข้อจำกัดการขยายตัวและการเปลี่ยนแปลงการผลิตที่สำคัญ

ลักษณะการใช้ประโยชน์และการพึ่งพาทรัพยากรเป็นลักษณะการผลิตแบบยังชีพและตั้งอยู่บนหลักศาสนา อีกทั้ง ภัยอันตรายจากความไม่แน่นอนของท้องทะเล ทำให้ความเชื่อ

พิธีกรรมและเรื่องเล่าที่สืบทอดกันมาเพื่อให้เกิดความระมัดระวังในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ในท้องทะเล ตลอดจนเพื่อเป็นการปิดป่าถยนต์รายต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้น เช่น สมพายุ ลิงลิ้งต่าง ๆ เช่น ฮันตูเลวูด (hantu laut)² มีบทบาทสำคัญต่ออาชีพประมง อีกทั้งธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติทาง ศาสนาและวัฒนธรรมการแบ่งปันช่วยเหลือกันของชุมชนมุสลิม มีส่วนช่วยจำกัดการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรธรรมชาติและควบคุมความแตกต่างด้านฐานะความเป็นอยู่พอสมควร

ในบริบทการพัฒนาประเทศ การขยายตัวและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการปรับตัว ของกระบวนการผลิตเข้าสู่เชิงพาณิชย์ ตลอดจนกระบวนการแปรรูปสินค้าเพื่อขาย ทำให้เกิดความ เปลี่ยนแปลงต่างๆ ต่ออาชีพประมงและวิถีชีวิตของชาวบ้านบางปลาหมอในหลาย ๆ ด้าน นโยบาย การพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการประมงส่งผลและผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างสังคมที่หลากหลาย และการจับสัตว์น้ำที่ความเข้มข้นมากขึ้น การใช้เรือติดเครื่องยนต์ ได้กลายเป็นเครื่องมือการผลิตที่สำคัญของทุกครัวเรือน ความร่อยหรอของทรัพยากรชายฝั่งส่งผล ให้ชาวบ้านต้องปรับปรุงประสิทธิภาพการประมงเพื่อให้สามารถจับสัตว์น้ำได้มากขึ้น

แม้ว่าชาวบ้านไม่อาจจะระบุเวลาที่ชัดเจนได้ว่าเครื่องมือประมงที่ทันสมัยเข้ามาในหมู่บ้าน เมื่อใด แต่ในความทรงจำของชาวบ้านนั้น กว่าสองทศวรรษมาแล้วที่การใช้เครื่องยนต์ขับเคลื่อน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตในการจับสัตว์น้ำได้เป็นที่แพร่หลายในหมู่บ้าน ชาวบ้านได้ใช้ เครื่องมือใหม่ ๆ มากขึ้น เช่น ใช้อวน ไนลอนซึ่งมีประสิทธิภาพสูงกว่าอวนด้ายดัก และใช้อวนลอย ชนิดต่าง ๆ เพื่อทดแทนผลผลิตที่ลดลงอย่างมากจากความร่อยหรอของทรัพยากรสัตว์น้ำ ซึ่ง สอดคล้องกับผลการศึกษานิติ ฤทธิพรพันธ์ (2535 : 2 , 13) พบว่าในปีพ.ศ. 2529 - 2534 ประชากรบางปลาหมอเพิ่มสูงขึ้นจากการย้ายถิ่นเข้ามา ชุมชนโคขื่น ขณะเดียวกันการทำประมงก็ เข้มข้นขึ้นตามตัว จำนวนลดลงกลายเป็นจุดจำกัดที่ชัดเจน ปัจจุบันที่ใช้เพิ่มรายได้และเพิ่มฐานะทาง เศรษฐกิจโดยรวมทั้งจำนวนและราคา ไม่ว่างจะเป็นจำนวนเรือและอวนที่ใช้ ตลอดจนการประกอบ อาชีพนอกหมู่บ้านเพิ่มสูงขึ้นมาก อาชีพของครัวเรือนมีความหลากหลายมากขึ้นและเป็นกันเกือบ ทุกหมู่บ้านรอบอ่าวปัตตานี และที่สำคัญอุตสาหกรรมครัวเรือนที่แปรรูปผลิตภัณฑ์ประมงได้ หายไปจากหมู่บ้านบางปลาหมอ

² ความเชื่อเรื่องสิ่งลี้ลับในทะเลและ hantu laut ซึ่งเป็นผู้ที่ทักขีรรักษาท้องทะเลเป็นความเชื่อเก่าแก่ที่มี ปรากฏในชุมชนประมงชายฝั่งทั่วไป ไม่เพียงแต่ในชุมชนประมงชายฝั่งภาคใต้ของประเทศไทย หากแต่มีปรากฏ อยู่ในชุมชนประมงชายฝั่งในบริเวณคาบสมุทรมลายู ดังที่ Firth, 1966. ได้ศึกษาชุมชนประมงชายฝั่งในรัฐกลันตัน พบว่ามีความเชื่อดังกล่าวเช่นกันและได้กล่าวถึงความเชื่อดังกล่าวในสังคมชาวประมงในอาเจะห์ (Achch) และ ชาวเหนือ (North Jawa)

ในภาวะปัจจุบันระบบการผลิตและเทคโนโลยีที่เปลี่ยนไปสู่การผลิตเพื่อตลาดหรือเพื่อขายของชุมชน และการจับสัตว์น้ำที่เพิ่มขึ้น การใช้และกอบ โภชทรัพยากรจากทะเลอย่างไม่จำกัดจึงเป็นปรากฏการณ์ที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการผลิตที่สำคัญของประเทศ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรชายฝั่งที่ลดลงส่งผลต่อความยากลำบากของชาวบ้าน ต้องใช้เวลาจับสัตว์น้ำมากขึ้น สัตว์น้ำหลายชนิดจับได้ยากขึ้น บางชนิดก็สูญพันธุ์ไปแล้ว ส่งผลให้ฐานะความเป็นอยู่ของหลายครัวเรือนย่ำแย่ลงพร้อม ๆ กับการเลิกอาชีพประมงของหลายครัวเรือน

นอกจากนี้แรงกดดันที่เพิ่มขึ้นจากการแย่งแย่งทรัพยากรสัตว์น้ำ รวมทั้งการปรับเปลี่ยนเครื่องมือ ผนวกกับต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นและสัตว์น้ำที่ร่อยหรอลง ทำให้รูปแบบความสัมพันธ์ของการผลิตแต่เดิมที่เคยช่วยเหลือกันอย่างใกล้ชิด ขรรมนิยมการแบ่งปันแจกจ่ายสัตว์น้ำที่จับได้ลดหายไปพร้อม ๆ กับความเคร่งครัดในหลักการใช้ทรัพยากรร่วมกันและความสำคัญของความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ในการออกทะเลได้ลดความสำคัญลง

ในอีกด้านหนึ่ง นโยบายการพัฒนาการประมงทั้งในระดับประเทศและในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะหลังปีพ.ศ.2520 ทำให้สภาพเศรษฐกิจของจังหวัดปัตตานีมีความหลากหลายมากขึ้นทั้งในภาคการเกษตรและอุตสาหกรรม พร้อมทั้งกระแสการบริโภคสมัยใหม่ที่คืบคลานเข้ามา การขยายตัวของธุรกิจประมงในช่วง 2 - 3 ทศวรรษที่ผ่านมาและการส่งเสริมจากภาครัฐทำให้มีโครงสร้างพื้นฐาน การบริการ ธุรกิจและอุตสาหกรรมต่อเนื่องประมงด้านต่าง ๆ มากขึ้น การเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลให้เขตอำเภอเมืองปัตตานีบริเวณปากแม่น้ำเป็นที่ตั้งของท่าเรือ สะพานปลา แพลตา ย่านธุรกิจและโรงงานอุตสาหกรรมที่มีผู้คนหลากหลายอาศัยหนาแน่น ขณะเดียวกันก็ส่งผลต่อเนื่องต่อการขยายธุรกิจอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องอีกจำนวนมากไม่ว่าจะเป็นธุรกิจ การค้า ตลาด การคมนาคมขนส่งและงานบริการด้านต่าง ๆ การขยายตัวของการประมงและการขยายตัวของเศรษฐกิจโดยรวมของจังหวัดกลายเป็นตลาดและ โอกาสการทำงานนอกหมู่บ้าน โดยเฉพาะงานในแพลตาและงานซ่อมอวน

อาชีพประมงที่เคยเป็นอาชีพหลักของเกือบทุกครัวเรือนได้ลดลงอย่างต่อเนื่อง จากร้อยละ 85 ในปี พ.ศ. 2527 ลดลงเหลือร้อยละ 62 ในปีพ.ศ. 2533 (นิติ ฤทธิพรพันธ์, 2535 : 14) ในปัจจุบันชาวบ้านบางปลาหมอประกอบอาชีพประมงเพียง 33 ครัวเรือนหรือร้อยละ 35 เท่านั้น นอกจากนั้นได้ปรับเปลี่ยนประกอบอาชีพอื่น ๆ ทั้งในและนอกหมู่บ้าน อาชีพรับจ้างเป็นอาชีพที่นิยมทำกันมาก มีทั้งครัวเรือนรับจ้างแกะปลา คัดปลา ถักอวนซ่อมอวน ทำงานก่อสร้าง และรับจ้างในประเทศ มาเลเซีย ส่วนงานอื่น ๆ ได้แก่รับซื้อสัตว์น้ำ ค้าขายตามตลาดนัด ค้าขายของชำ ขายอาหาร น้ำชา กาแฟ ซึ่งในหมู่บ้านมีร้านขายของชำ 4 ร้าน ร้านขายอาหาร 5 ร้าน ร้านตัดผม 1 ร้าน และร้านขายน้ำมัน 1 ร้าน

การพิจารณารายละเอียดของงานและกิจกรรมสร้างรายได้ของชาวบ้านบางปลาหมอจะทำให้เข้าใจความสำคัญ โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ มากขึ้น

กลุ่มครัวเรือนที่มีผู้ใช้แรงงานหลักประกอบอาชีพประมงเป็นอาชีพหลักมีสัดส่วนร้อยละ 30 ชาวบ้านกลุ่มนี้มีฐานะความเป็นอยู่ไม่แตกต่างกันมากนัก สัตว์น้ำที่จับได้ในบางคนจะขายในหมู่บ้าน ใส่กะละมังหรือถุงพลาสติกเดินขายตามบ้าน บางคนก็จะขายให้กับเจ้าแก้งหรือพ่อค้าที่รับซื้อในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน ขึ้นอยู่กับจำนวนหรือชนิดของปลาที่จับได้ และบางส่วน

จะใช้เป็นอาหารปลาที่เลี้ยงไว้ในกระชัง

ตาราง 7 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนจำแนกตามประเภทอาชีพของแรงงานหลักในครัวเรือน

ประเภทอาชีพ	อาชีพหลัก		อาชีพรอง	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ไม่ประกอบอาชีพ	3	3.19	-	-
ประมง	29	30.85	4	4.25
เพาะเลี้ยง	4	4.26	-	-
ปลูกข้าว	6	6.38	-	-
ค้าขายสัตว์น้ำ	4	4.26	-	-
ค้าขายอื่น ๆ	16	17.02	3	3.19
คัดปลา	11	11.70	-	-
ซ่อมอวน	5	5.32	2	2.13
ก่อสร้าง	5	5.32	1	1.06
ขับรถรับจ้าง	1	1.06	-	-
อื่น ๆ	7	7.45	-	-
ทำงานในประเทศมาเลเซีย	3	3.19	-	-
รวม	94	100.00	10	10.63

ชาวบ้านหลายคนได้พูดถึงอาชีพประมงว่าเคยเป็นอาชีพหลักเป็นอาชีพที่ควบคู่กับชุมชนมาช้านาน ปัจจุบันกลายเป็นแหล่งรายได้ที่ขาดความมั่นคง ครัวเรือนประมงมีฐานะความเป็นอยู่ที่ต่ำแม้ รายได้ที่ไม่พอกับรายจ่ายที่เพิ่มขึ้น อนาคตและความเสี่ยงของครอบครัวกลายเป็นปัญหาและ

ความวิตกกังวลของครัวเรือนประมงที่ต้องแสวงหาทางเลือกเพื่อความอยู่รอด การทำงานหารรายได้เพิ่มจากงานอื่น ๆ พร้อมกับการใช้เครื่องมือใหม่ ๆ และเพิ่มเวลาการจับสัตว์น้ำมากขึ้น อวนลอยกึ่งชั้นเดียวที่เคยใช้กันอย่างแพร่หลายถูกแทนด้วยอวนลอยกึ่ง 3 ชั้น เวลาที่ใช้ในการประมงในแต่ละวันที่ยาวนานขึ้นด้วยความหวังว่าจะได้สัตว์น้ำเพิ่มขึ้น บางครั้งชาวบ้านก็ยังคงกล่าวถึงความจำเป็นในการถักตอบใช้เครื่องมือประมงอวนรุนเพื่อให้ได้สัตว์น้ำมากขึ้น ซึ่งหมายถึงจะมีรายได้เพิ่มขึ้น แม้ว่าเสี่ยงต่อการถูกเรือลาดตระเวนของเจ้าหน้าที่จับกุมก็ตาม

โดยเฉพาะในช่วงห้าเดือนรอมฎอนใกล้ ๆ วันรายอด้วยแล้ว ครัวเรือนจะมีภาระรายจ่ายที่เพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเสื้อผ้าใหม่ ๆ ที่ชาวบ้านจะซื้อใส่ในเทศกาลวันรายอ โดยเฉพาะเสื้อผ้าใหม่ ๆ ของสมาชิกวัยเด็ก ซึ่งผู้ปกครองจะให้ความสำคัญกับการซื้อเสื้อผ้าใหม่ ๆ แก่เด็กทุกคน การทำอาหารเลี้ยงแขกที่ชาวบ้านเชื้อเชิญมาร่วมเฉลิมฉลองรับประทานอาหาร ตลอดจนรับรองญาติ ๆ ที่จะเยี่ยมเยือนไปมาหาสู่กันในวันรายอ³ ซึ่งเป็นประเพณีที่ชาวบ้านสืบทอดกันมาช้านาน

อีกทั้งภาระการจ่ายซากาตฟิตรีเราะฮ์⁴ ของสมาชิกในครัวเรือนทุกคน ซึ่งในบางปีนั้นมีหลายครัวเรือนก็ไม่สามารถจ่ายซากาตฟิตรีเราะฮ์แก่สมาชิกได้ครบทุกคน ค่าใช้จ่ายดังกล่าวที่เพิ่มขึ้นล้วนแต่ทำให้ชาวบ้านต้องขวนขวายหารายได้ให้มากขึ้น

ในสภาพความเสื่อมโทรมของท้องทะเลและความยากลำบากในการประกอบอาชีพดั่งที่ได้กล่าวมานั้น แม้ว่าชาวบ้านจะปรับเปลี่ยนวิธีการและเครื่องมือตลอดจนเพิ่มเวลาการทำงานประมงมากขึ้นเพื่อให้ได้ผลผลิตมากขึ้นหรือให้เพียงพอก็ตาม แต่การทำประมงพาณิชย์แบบเข้มข้นซึ่งส่งผลให้ทรัพยากรสัตว์ที่ร่อยหรออยู่แล้วนั้น การเพิ่มประสิทธิภาพการประมงของครัวเรือนประมงเองทำให้แต่ละคนจับสัตว์น้ำได้ลดลงยิ่งขึ้น และบ่อยครั้งที่ชาวบ้านออกไปจับสัตว์น้ำได้ไม่คุ้มกับค่าน้ำมันหรือได้เพียงหยิบมือ และภายใต้สภาพปัญหาเช่นนี้ชาวบ้านหลายครัวเรือนได้เลิกอาชีพประมงโดยสิ้นเชิง

ในอีกด้านหนึ่ง การขยายตัวของประมงพาณิชย์และธุรกิจต่อเนื่องต่าง ๆ ตลาดสินค้าและงานที่ขยายกว้างขึ้นเป็นช่องทางให้ครัวเรือนประมงขวนขวายหางานและรายได้เสริมมากขึ้น กลุ่ม

³ ในวันรายอ ชาวบ้านจะเชื้อเชิญแขกทั้งผู้รู้ศาสนา เพื่อนบ้านตลอดจนบุคคลทั่วไปหรือที่เรียกว่า “โต๊ะล้อมบา” มาอ่าน “คูอาฮ์” หรือสวดขอพรจากพระเจ้าและร่วมรับประทานอาหารกันเฉลิมฉลองกันเป็นประเพณีสืบทอดกันมา

⁴ ซากาตฟิตรีเราะฮ์เป็นหลักปฏิบัติที่มุสลิมไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่จะต้องปฏิบัติ โดยการให้ทานด้วยสิ่งที่เป็นอาหารหลักซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านแต่ละคนจะจ่ายเป็นข้าวสาร 1 ทะนาน คิดเป็นเงินทะนานละ ประมาณ 30 กว่าบาท ซึ่งไม่แน่นอนแล้วแต่ภาวะการณืขึ้นลงของราคาสินค้า สำหรับผู้ที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะตามศาสนาหรือไร้ความสามารถก็จะเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองที่จะต้องรับผิดชอบจ่ายซากาตฟิตรีเราะฮ์แทน

ครัวเรือนประมงนี้มากกว่าร้อยละ 80 ทำงานและมีรายได้จากการทำางานอื่น ๆ ด้วย เช่น การค้าขาย เพาะเลี้ยงปลาในกระชัง ทำงานรับจ้างในเมืองและประเทศมาเลเซีย เป็นต้น

ด้วยฐานะความเป็นอยู่ ทุนและการเข้าถึงโอกาสแตกต่างกัน ทำให้ลักษณะงานและรายได้ของครัวเรือนประมงจึงแตกต่างกันด้วย เช่นกลุ่มครัวเรือนที่มีเงินทุนพอหรือมีโอกาสเข้าถึงแหล่งเงินทุน มีหลักประกันในการกู้เงิน โดยเฉพาะเงินกู้จากกองทุนหมู่บ้าน ครัวเรือนกลุ่มนี้จะลงทุนเปิดรายขายของชำ เพาะเลี้ยงปลาในกระชัง ส่วนคนที่มิฐานะยากจนจะทำงานรับจ้าง สมาชิกหนุ่มสาวทำงานรับจ้างทั้งในและนอกหมู่บ้าน หลายคนออกไปทำงานในประเทศ มาเลเซีย การค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ร้านอาหาร และร้านน้ำชา กาแฟเล็ก ๆ ก็เป็นแหล่งรายได้เสริมให้กับหลายครัวเรือน และหลายครัวเรือนที่มีรายได้ดีจากอาชีพเหล่านี้ได้เลิกอาชีพประมงและหัน ไปยึดอาชีพดังกล่าวเป็นหลัก

งานรับจ้างที่ทำกันในหมู่บ้านบางปลาหมอ ได้แก่งานรับจ้างแกะปลากระดะ รับจ้างเฝ้านาทุ่ง งานก่อสร้างและซ่อมแซมบ้าน งานรับจ้างแกะปลากระดะเป็นอาชีพที่ทำกันในหมู่บ้าน โดยจะมีคนในหมู่บ้านไปรับปลาจากกระดะมีแล่นมาส่งในหมู่บ้าน จัดแบ่งถุง ถุงละ 10 - 12 กิโลกรัม ถุงหนึ่งใช้เวลาแกะประมาณ 3 - 4 วัน แต่ละครอบครัวจะรับปลาไว้ตามจำนวนที่ตนสามารถแกะได้หมดในเวลา 7 วัน ได้ค่าจ้างถุงละ 30 - 40 บาท คนที่รับจ้างแกะปลาส่วนใหญ่เป็นแม่บ้านและคนชรา

ส่วนงานรับจ้างนอกหมู่บ้านที่ชาวบ้านทำกันมากคือการรับจ้างตัดปลาและซ่อมอวน งานรับจ้างตัดปลาเป็นงานรับจ้างที่มีสตรีในหมู่บ้านออกไปทำกันมากที่สุด ณะเยาะ (สัมภาษณ์), 18 มีนาคม 2546) เล่าถึงอาชีพตัดปลาว่าชาวบ้านทำกันมากกว่า 20 ปีแล้ว ตัวเองทำงานนี้ตั้งแต่สมัยยังเป็นสาวรุ่นอายุ 20 ปี ปัจจุบันอายุ 40 กว่าปีแล้ว จุดเริ่มต้นของการทำงานนี้จำได้ว่าเป็นช่วงที่รายได้ฝืดเคืองมาก ครอบครัวมีรายได้จากการทำประมงซึ่งแทบไม่เพียงพอกับการใช้จ่ายในประจำวัน เมื่อมีคนมาติดต่อหาแรงงานในหมู่บ้านไปทำงานตัดปลา ก็มีผู้หญิงออกไปทำงานหลายคน ค่าจ้างที่ได้ในช่วงนั้นประมาณ 50 - 60 บาทต่อวัน ซึ่งไม่ได้ทำทุกวันแล้วแต่วันไหนมีปลาที่จะมีรอมารับไปทำงาน ชาวบ้านไม่ได้รู้สึกค่าคือยมากนักเพราะไปกันหลายคน และถึงแม้ว่าบางคนไม่ชอบงานตัดปลาแต่ก็ไม่มียานอื่นให้ทำ

งานรับจ้างซ่อมอวนนี้ชาวบ้านทำกันมา 20 กว่าปีแล้วเช่นกัน งานรับจ้างซ่อมอวนมีทั้งผู้ชายและผู้หญิงไปทำงานไม่เหมือนงานตัดปลาซึ่งมีแต่ผู้หญิง ค่าจ้างเริ่มแรกตั้งแต่ 55 - 60 บาท . ปัจจุบันได้ปรับค่าจ้างขึ้นเป็น 110 บาทต่อวัน จะทำงาน 6 วันในหนึ่งสัปดาห์และหยุดวันศุกร์ และยังมีอวนส่งให้ทำที่บ้านเป็นรายได้เสริมอีกด้วย (เงาะ โขง มะมิง (สัมภาษณ์), 18 มีนาคม 2546)

งานรับจ้างตัดปลาและซ่อมอวนนี้ได้กลายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของผู้หญิงในหลายครัวเรือนที่ได้มีบทบาททำงานหารายได้ฉุกเฉินครอบครัว โดยเฉพาะในช่วงท้ายเดือนรอมฎอนใกล้

ถึงวันรายอนั้น ผู้หญิงบางคนต้องทำงานหนักเพิ่มขึ้นจากเดิมทั้งทำงานคัปลาในเวลากลางคืนกลับถึงบ้านในตอนเช้าของอีกวัน และออกไปทำงานซ่อมอวนต่อเพื่อให้มีรายได้พอกับค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่เพิ่มขึ้นในช่วงท้ายเดือนมกราคมและวันรายอไม่ว่าจะเป็นค่าใช้จ่ายในการเสื้อผ้าใหม่ ๆ ที่ชาวบ้านจะซื้อไว้สวมใส่ในเทศกาลวันรายอ โดยเฉพาะเสื้อผ้าใหม่ๆ ของสมาชิกวัยเด็ก ตลอดจนการทำอาหารเลี้ยงแขกและรับรองญาติ ๆ ที่ไปมาหาสู่กันในวันรายอ รวมทั้งภาระการจ่ายชากาดพิศเราะส์ของสมาชิกในครัวเรือนทุกคนดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ส่วนแต่เป็นสิ่งที่สตรีในครัวเรือนยากจนได้มีส่วนรับผิดชอบที่สำคัญในครัวเรือนเช่นกัน

การปรับตัวของชาวบ้านอีกทางหนึ่งคือการออกไปทำงานที่ประเทศมาเลเซีย สภาพความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทะเลที่ส่งผลให้ชาวประมงพื้นบ้านมีรายได้ไม่เพียงพอต่อการยังชีพเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วไปในชุมชนประมงชายฝั่ง ชาวประมงพื้นบ้านในจังหวัดปัตตานีและนราธิวาสประมาณครึ่งหนึ่งต้องไปขายแรงงานในประเทศมาเลเซีย (ปิยะ กิจถาวร และคณะ, 2543 : 19) สำหรับชาวบ้านบางปลาหมอแล้วการไปขายแรงงานในประเทศมาเลเซียไม่ใช่ทางเลือกที่ดีนักในการหารายได้เลี้ยงครอบครัว แต่ก็มีความจำเป็นที่ต้องแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เพราะชาวบ้านเองก็อยากทำงานใกล้บ้าน อีกทั้งการเดินทางไปทำงานในประเทศมาเลเซียก็มีค่าใช้จ่ายไม่น้อย ซึ่งค่าใช้จ่ายในการเดินทางและทุนที่ต้องสำรองไว้ใช้ บางส่วนชาวบ้านก็ต้องหยิบยืมคนอื่นมาก่อน และก็ไม่แน่นอนว่าจะได้งานที่มีรายได้มากพอคุ้มกับการเดินทางไปทำงานไกลบ้าน เมื่อเทียบกับการทำงานใกล้บ้านที่อาจจะไม่มีรายได้มากนักแต่ก็ไม่ต้องอยู่ไกลบ้าน และไม่ต้องมีหนี้สินจากการหยิบยืมเงินใช้จ่ายในการเดินทางไปทำงาน

แม้ว่าในความทรงจำของชาวบ้านไม่อาจกล่าวได้ชัดเจนว่าเริ่มมีคนในหมู่บ้านออกไปทำงานในประเทศมาเลเซียตั้งแต่เมื่อใด แต่ก็พอที่จะจำได้ว่าเป็นเวลาเกือบยี่สิบปีแล้ว การที่คนในหมู่บ้านออกไปทำงานในประเทศมาเลเซีย ด้วยเหตุผลว่าการทำงานในหมู่บ้านเริ่มฝืดเคือง ทรัพยากรที่ร่อยหรอ อาชีพประมงมีความไม่แน่นอนสูงขึ้นหรือในสภาพที่ชาวบ้านเรียกว่า 'ไม่ค่อยได้เงิน' เหมือนเมื่อก่อน งานที่ชาวบ้านไปทำในประเทศมาเลเซียส่วนใหญ่จะเป็นงานรับจ้างทั่วไปและค่าจ้างต่ำ ไม่ค่อยมีรายได้พอกับออมนัก ชาวบ้านก็ไม่ได้คาดหวังมากนักกับการทำงานในประเทศมาเลเซียว่าจะได้เงินมาเป็นกอบเป็นกำ แต่ชาวบ้านก็คิดว่าอย่างน้อยมีโอกาสได้งานทำมากกว่าอยู่บ้าน อีกทั้งความเป็นอยู่ในประเทศมาเลเซียก็แทบไม่แตกต่างกันในด้านภาษา ประเพณี ศาสนาและวัฒนธรรม

⁵ งานวิจัยของนิธิ ฤทธิพรพันธ์, 2535, หน้า 23 ระบุว่าปีพ.ศ. 2534 มีชาวบ้านบางปลาหมอออกไปทำงานในประเทศมาเลเซีย 15 คน ประเทศซาอุดีอาระเบีย 3 คน ในเมืองปัตตานี 30 คน

แต่การทำงานในประเทศมาเลเซียก็เชื่อว่าจรรยาบรรณ บ่อยครั้งที่หลายคนทำงานทำไม่ได้ คนที่ทำงานรับจ้างก็ตระหนักถึงความไม่แน่นอน ความเป็นคนพลัดถิ่นที่ทำงานในต่างแดนที่ต้องคอยหลบเจ้าหน้าที่ บางคนที่ถูกเจ้าหน้าที่จับกุมขังขังยังถูกคนดูถูกและกีดกันแก่งต่าง ๆ จากเจ้าหน้าที่ ผู้หญิงบางคนก็โชคดีได้แต่งงานกับชาวมาเลเซียแต่ก็มีเพียงน้อยคน และบางคนก็ตัดสินใจกลับมาทำงานที่บ้านตามเดิมแม้ว่ามีรายได้ไม่มาก แต่การที่ได้อยู่ใกล้บ้านก็มีความสุขใจกว่าการทำงานต่างถิ่น ดังที่คนแก่คนเฒ่าแต่ก่อนที่ได้สอนและให้ข้อคิดแก่ลูกหลานว่า “สูญญะฮ์ ดีชานอ ตะชามอ สูญญะฮ์ ดีรูมาเอฮ์ กัตตอ” (ฝนตกเงินทองที่บ้านเขา ก็ไม่เท่าฝนตกเป็นกรวด เป็นทรายที่บ้านเรา)

ประสบการณ์การทำงานในประเทศมาเลเซียของชาวบ้านแถวกรุงให้เห็นถึงการพยายามดิ้นรนหาทางออกในภาวะที่ทรัพยากรย่อยหรือ อาชีพประมงซึ่งเป็นอาชีพหลักของชุมชน ไม่อาจพึ่งพิงเงินแห่งรายได้ที่เพียงพอต่อการดำรงชีพต่อไป แต่กระนั้นชุมชนก็ยังคงมีความหมายต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่หล่อหลอมความรู้สึกผูกพันกับบ้านเกิด

ในปัจจุบันการออกไปทำงานในประเทศมาเลเซียมีความแตกต่างจากในช่วงแรก ๆ มาก คนส่วนใหญ่จะมุ่งไปทำงานในร้านอาหารหรือร้านค้ายา โดยมีญาติพี่น้องหรือคนรู้จักทั้งที่เป็นเจ้าของร้านอาหารหรือถูกจ้างชักชวนไป และกลายเป็นงานที่มีความมั่นคง มีรายได้ดีของคนหลายคน อีกทั้งผู้ปกครองเองก็ค่อนข้างเห็นด้วยกับการที่บุตรหลานไปทำงานในประเทศมาเลเซีย อย่างเช่นกรณีของนางเจ๊ะแอะเดาะห์ที่ทำงานเป็นลูกจ้างร้านอาหารเพียงไม่กี่ปีก็เก็บเงินได้มากพอที่จะสามารถเปิดร้านอาหาร โดยที่ทางบ้านมีส่วนสนับสนุนค่าใช้จ่ายบางส่วนด้วย

นอกจากการประกอบอาชีพต่าง ๆ แล้ว การเลี้ยงสัตว์ก็เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ครัวเรือนส่วนใหญ่จะทำเป็นกิจกรรมเสริม ครัวเรือนส่วนใหญ่จะเลี้ยงไก่และเป็ด ส่วนแพะ แกะและวัวมีเลี้ยงกันไม่มากนัก

แม้ว่าชุมชนบางปลาหมอจะไม่มีพื้นที่ว่างที่เป็นทุ่งหญ้าให้เลี้ยงสัตว์ได้ แต่ชาวบ้านก็เลี้ยงวัวและแกะแบบปล่อยให้หากินเอง บ่อยครั้งที่วัวเดินหลงฝูงเข้าไปในฝูงวัวของเพื่อนบ้านแต่ก็ไม่ได้เป็นปัญหา แม้บางคนจะจำวัวของตัวเองไม่ได้ แต่คนที่เลี้ยงวัวด้วยกันจะจำได้และยังรู้ว่าวัวที่หลงฝูงเข้ามาเป็นของใคร อย่างเช่นนายยูโซะ เลี้ยงวัวไว้ 20 ตัว และตัวเองก็แก่แล้วไม่ค่อยได้ดูแลวัวของตนเองบางตัวก็จำไม่ได้ แต่ก็มีคนที่ช่วยจำให้ เมื่อจะขายวัวก็ให้เพื่อนบ้านช่วยบอกต่อ ๆ กัน และเพื่อนบ้านก็นำวัวมาให้ดูแล้วช่วยขายและนำเงินมาให้ แต่ก็บ่อยครั้งที่สัตว์เลี้ยงถูกรถที่สัญจรไปมาชนตาย

ตาราง 8 จำนวนของสัตว์เลี้ยงประเภทต่างๆ และสัดส่วนของครัวเรือนที่เลี้ยง

ประเภทสัตว์เลี้ยง	จำนวน	สัดส่วนครัวเรือนที่เลี้ยง	
		จำนวน	ร้อยละ
เป็ด	475	61	64.89
ไก่	388	53	56.38
แพะ/แกะ	101	27	28.72
วัว	83	7	7.44

สภาพการถือครองที่ดินของชาวบ้านบางปลาหมอเป็นข้อมูลอีกด้านหนึ่งที่น่าสนใจ ทั้งนี้ นอกเหนือจากที่ดินที่เป็นที่อยู่อาศัยแล้ว ที่ดินอื่น ๆ นั้นชาวบ้านให้นายทุนเช่าทำนาถุ้งเป็นส่วนใหญ่ นายทุนเข้ามาเช่าที่ดินตั้งแต่ปีพ.ศ. 2526 ปัจจุบันนาถุ้งส่วนใหญ่ร้างจากการเช่ามาหลายปีแล้ว และ ชาวบ้านก็ไม่ได้ใช้ประโยชน์ในการผลิตใด ๆ อีกทั้งหลายครัวเรือนได้แบ่งขายที่ดินไปและบาง ครัวเรือนก็ได้ขายที่ดินทั้งหมดไปแล้ว

ปัจจุบันชาวบ้านบางปลาหมอกว่าร้อยละ 50 ไม่มีที่ดินถือครอง ส่วนครัวเรือนที่มีที่ดินถือ ครองส่วนใหญ่แล้วถือครองที่ดินขนาด 4 - 6 ไร่ คือร้อยละ 38 จากครัวเรือนทั้งหมด

ตาราง 9 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนที่ถือครองที่ดินจำแนกตามขนาดที่ดินถือครอง

ขนาดที่ดิน	จำนวน	ร้อยละ
ไม่มีที่ดิน	52	53.32
1 - 3 ไร่	4	4.25
4 - 6 ไร่	36	38.30
มากกว่า 6 ไร่	2	2.13
รวม	94	100.00

พัฒนาการการให้เช่าที่ดินของชาวบ้านสามารถแบ่งได้สามช่วง คือเริ่มแรกประมาณปีพ.ศ. 2526 มีนายทุนจากอำเภอยะหริ่งเสนอให้ชาวบ้านให้เช่าที่ดินทำนาถุ้งโดยเลี้ยงแगरธรรมชาติใน บ่อเคียวในเนื้อที่ประมาณ 15 ไร่ ค่าเช่าเริ่มแรกที่ 2,500 - 3,000 บาท ต่อคน ต่อปี และเวลาจับถุ้งก็ จะมีส่วนแบ่งให้ชาวบ้านด้วย เลี้ยงแบบธรรมชาติได้ 5 ปี นายทุนทั้งสองก็ได้ติดต่อนายทุนรายใหม่ เข้ามาเช่าที่ดิน เป็นการเริ่มต้นช่วงที่สองในปีพ.ศ. 2531 ซึ่งเลี้ยงแบบพัฒนาโดยแบ่งที่ดินเป็นบ่อ เล็ก ๆ ในอัตราค่าเช่า 60,000 บาทต่อสามปี และปรับขึ้นเป็น 70,000 บาทต่อสามปี ต่อมานายทุน

ประสบภาวะขาดทุนและชาวบ้านไม่ให้เช่าที่ดินต่อไปเพราะไม่พอใจที่ให้ค่าเช่าในราคาต่ำ จากนั้นเริ่มต้นช่วงที่สามในปีพ.ศ. 2537 มีนายทุนจากจังหวัดปัตตานีและยะลาเช่าที่ดิน 10 ไร่ ในอัตรา 80,000 บาท ต่อสามปี และปีที่ 4 ปรับค่าเช่าเป็น 90,000 บาทและในปีพ.ศ. 2544 ได้หยุดการเช่าเพราะกุ้งเป็นโรค ปัจจุบันมีบ่อกุ้งที่มีผู้เช่าเพียง 6 บ่อเท่านั้น เป็นการเช่าในรูปแบบการแบ่งผลประกอบการ (แวนเด๊ะ (สัมภาระณ์), 13 มกราคม 2546; อับดุลลาเต๊ะ (สัมภาระณ์), 20 เมษายน 2546) ส่วนที่ดินส่วนอื่น ๆ ก็มีการใช้ประโยชน์น้อยมาก เช่น ปลูกต้นมะพร้าวและต้นมะม่วงเพียงเล็กน้อยในบริเวณบ้าน

โครงสร้างการผลิตและการพึ่งพาแหล่งรายได้ของชาวบ้านบางปลาหมอที่มีการเปลี่ยนแปลงจากการพึ่งพาทรัพยากรทะเลและอาชีพประมงเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญไปสู่การพึ่งพางานภาคการบริการและการค้าภายนอกมากขึ้น แต่รายได้ของครัวเรือนส่วนใหญ่ก็ยังอยู่ในระดับต่ำ โดยเฉพาะครัวเรือนประมงและทำงานรับจ้าง การทำประมงมีรายได้ที่ไม่แน่นอน แต่เฉลี่ยแล้วประมาณ 3,000 - 4,000 บาทต่อเดือน เช่นเดียวกันกับอาชีพรับจ้างอาจจะมีรายได้้น้อยกว่าแต่ก็ไม่แตกต่างกันมากนัก ในขณะที่อาชีพค้าขายสัตว์น้ำ ค้าขายตามตลาดนัด ตลอดจนร้านค้าของชำในหมู่บ้านจะมีรายได้ ประมาณ 5,000 - 7,000 บาท ต่อเดือน

แม้ว่าครัวเรือนประมงส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพมากกว่าหนึ่งอย่างและมีสมาชิกทำงานหลากหลาย แต่เมื่อเฉลี่ยค่าจำนวนสมาชิกในครัวเรือนแล้ว ครัวเรือนเหล่านี้ส่วนใหญ่จะมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 500 - 1,000 บาท ต่อคน ต่อเดือน คือร้อยละ 31 รองลงมา มีรายได้เฉลี่ยประมาณ 1,001 - 1,500 บาท ต่อคน ต่อเดือน คือร้อยละ 27 และมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 2,000 บาทขึ้นไป ต่อคน ต่อเดือน น้อยที่สุด คือร้อยละ 6 เท่านั้น รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนต่อคน ต่อเดือนสูงสุด 9571 บาท ต่ำสุด 537 บาท ค่าเฉลี่ยรายได้เฉลี่ยทั้งหมดบ้าน 1609 บาท ต่อคน ต่อเดือน ครัวเรือนที่รายได้ต่อเดือนต่ำกว่าค่าเฉลี่ยทั้งหมดบ้านสูงถึงร้อยละ 65

ตาราง 10 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนจำแนกตามระดับรายได้เฉลี่ยต่อเดือน

ระดับรายได้เฉลี่ย	จำนวน	ร้อยละ
500 - 1,000	30	31.91
1,001 - 1,500	25	26.60
1,501 - 2,000	17	18.09
2,001 - 2,500	16	17.02
มากกว่า 2,500	6	6.38
รวม	94	100.00

อย่างไรก็ตามในการสอบถามรายได้ในแต่ละเดือนนั้น ชาวบ้านมักกล่าวอยู่เสมอว่า รายได้จากการทำงานต่าง ๆ นี้ไม่แน่นอน ความผันผวนด้านราคา ปริมาณของผลผลิต ตลอดจนต้นทุนในการประกอบอาชีพต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นงานค้าขาย งานรับจ้าง โดยเฉพาะอาชีพประมงที่มีความผันผวนสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงมีมรสุมซึ่งไม่สามารถออกไปจับสัตว์น้ำได้ หรือในช่วงที่จับสัตว์น้ำได้น้อยด้วยแล้ว รายได้ในแต่ละเดือนจึงไม่แน่นอน และอีกประการหนึ่งการทยอยขายสัตว์เลี้ยง หรือการขายปลาที่เลี้ยงไว้ในกระชังก็เป็นรายได้ในแต่ละช่วงเท่านั้นเอง ตลอดจนแนวโน้มที่ชาวบ้านมักจะรายงานตัวเลขเกี่ยวกับรายได้ที่ต่ำกว่าเป็นจริงทำให้ต้องพิจารณาและถือว่าตัวเลขรายได้เฉลี่ยนี้เป็นการประมาณการเท่านั้น

ตาราง 11 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนจำแนกระดับรายจ่ายต่อเดือน

ระดับรายจ่าย	จำนวน	ร้อยละ
ต่ำกว่า - 3,000 บาท	9	9.58
3,001 - 4,000 บาท	28	29.79
4,001 - 5,000 บาท	23	24.47
5,001 - 6,000 บาท	20	21.27
6,001 - 7,000 บาท	9	9.58
มากกว่า 7,000 บาท	5	5.31
รวม	94	100.00

จากตาราง 11 ครัวเรือนในหมู่บ้านบางปลาหมอมีค่าใช้จ่ายในระดับ 3,001- 4,000 บาท ต่อเดือนมากที่สุด คือ เกือบร้อยละ 30 รองลงมา ระดับ 4,001 - 5,000 บาท คือร้อยละ 24 และรองลงมา ระดับ 5,001 - 6,000 บาท คือร้อยละ 21 รองลงมา ระดับต่ำกว่า 3,000 บาท และระดับมากกว่า 6,001 - 7,000 บาท คือ เกือบร้อยละ 10 เท่ากัน และในระดับมากกว่า 7,000 บาท น้อยที่สุด คือ ร้อยละ 5 ซึ่งจะเห็นได้ว่ารายจ่ายในแต่ละเดือนของครัวเรือนบางปลาหมอจะกระจายอยู่ในระดับ 3,001 - 6,000 บาท ซึ่งเป็นระดับรายจ่ายของครัวเรือนส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน ส่วนในระดับ 7,000 บาท ขึ้นไป มีเป็นส่วนน้อย ซึ่งเป็นครัวเรือนที่มีอาชีพค้าขายและมีภาระผ่อนชำระรถยนต์

ตาราง 12 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนจำแนกตามรายการใช้จ่ายบางรายการ *

รายการใช้จ่าย	จำนวน (94)	ร้อยละ
ค่าใช้จ่ายในครัว	94	100.00
การศึกษานูตร	70	74.46
ชำระหนี้สิน	63	67.02
สิ่งอำนวยความสะดวก	30	31.91
เพื่อการบันเทิง	23	24.46
อื่นๆ (สุขภาพ / การกุศล)	28	29.78

หมายเหตุ * ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ

จากตาราง 12 การแบ่งรายการค่าใช้จ่ายข้างต้นเป็นการแบ่งครัว ๆ จัดหมวดหมู่ตามที่ชาวบ้านกล่าวถึงเป็นส่วนใหญ่ แต่อย่างไรก็ตาม ก็พอชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านใช้จ่ายไปทางใดบ้าง

ค่าใช้จ่ายในครัวซึ่งหมายถึงเรื่องอาหารและเครื่องต้ม รวมทั้งการใช้จ่ายในสิ่งจำเป็นในครัวในแต่ละวัน ไม่ว่าจะเป็นข้าวสาร กับข้าว น้ำปลา ตลอดจนของอุปโภคบริโภคต่าง ๆ รวมทั้ง แก๊สหุงต้ม ค่าไฟ และการใช้จ่ายทางด้านพาหนะการเดินทาง เป็นค่าใช้จ่ายจำเป็นของทุกครัวเรือน

ครัวเรือนร้อยละ 74 มีการใช้จ่ายในการศึกษาของบุตร หลายครัวเรือนยอมรับว่าการใช้จ่ายในการศึกษาของบุตรเป็นการลงทุนสร้างอนาคตให้บุตรหลาน แต่ด้วยฐานะของครัวเรือนที่ส่วนใหญ่ยากจน ชาวบ้านมักจะส่งเสริมให้บุตรหลานเรียนหนังสือในระดับประถมศึกษาเท่านั้น ครัวเรือนที่ส่งเสริมบุตรหลานให้เรียนถึงระดับมัธยมศึกษาหรือสูงกว่า มีเป็นส่วนน้อย สำหรับครัวเรือนที่มีบุตรหลานเรียนหนังสือในระดับประถมศึกษาจะใช้จ่ายในแต่ละเดือนประมาณ 500 - 700 บาท ต่อคน และในระดับมัธยมศึกษา ประมาณ 1,500 - 2,000 บาท ต่อคน

ส่วนการใช้จ่ายในด้านอื่นๆ นั้น ครัวเรือนร้อยละ 67 มีการใช้จ่ายชำระหนี้สิน ร้อยละ 30 มีการใช้จ่ายในด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ร้อยละ 24 ใช้จ่ายเพื่อการบันเทิง

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ต้องทำความเข้าใจควบคู่กันคือ การใช้จ่ายในครัวเรือนในแต่ละเดือนนี้ไม่แน่นอน จะมากหรือน้อยแตกต่างกันในแต่ละเดือนตามภาระความจำเป็น ความต้องการและโอกาสในการใช้จ่าย ตลอดจนกำลังรายได้ของครัวเรือนในแต่ละเดือน และเช่นเดียวกันกับรายได้หลายครัวเรือนมีแนวโน้มว่าจะให้ข้อมูลไม่ชัดเจนนัก แต่ก็ถือว่าตัวเลขระดับค่าใช้จ่ายนี้เป็นแค่การประมาณการเท่านั้น

อีกทั้งแม้ว่าครัวเรือนจะมีหนี้สินก็ตาม แต่ชาวบ้านหลายครัวเรือนไม่ได้ชำระหนี้สินทุกเดือน การใช้จ่ายชำระหนี้สินนี้หลายครัวเรือนมักจะกล่าวว่า “มีก็ชำระ ไม่มีก็ผิดก่อนก่อน” ขึ้นอยู่กับภาระหนี้สินและกำลังรายได้ อีกทั้งการใช้จ่ายในด้านการบันเทิงและสิ่งอำนวยความสะดวกซึ่งรวมถึงการใช้จ่ายในด้านยานพาหนะ ตลอดจนการใช้จ่ายทางด้านอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านสังคมและการกุศล ทางด้านสุขภาพและการสื่อสาร เป็นค่าใช้จ่ายในแต่ละโอกาสปลีกย่อยอยากต่อการแจกแจงได้หมด นอกจากนี้การใช้จ่ายเพื่อการบันเทิง ซึ่งหมายถึงการที่ครัวเรือนซื้อตั๋วหนัง แผ่นวีซีดี ก็เป็นการใช้จ่ายเป็นครั้งคราว และสามารถหยิบซิมกันหรือดูตามร้านน้ำชาได้ และการใช้จ่ายในด้านสังคมและการกุศล ไม่ว่าจะเป็นงานเลี้ยง งานบุญและการบริจาคต่าง ๆ ก็เป็นการใช้จ่ายในแต่ละโอกาสที่เป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ ร้อยรัดและยึดเหนี่ยวความเป็นชุมชนให้ดำรงอยู่ได้

ครัวเรือนในชุมชนบางปลาหมอมีการออมทรัพย์ร้อยละ 67 และส่วนใหญ่จะออมโดยวิธีเก็บเอง คือ ร้อยละ 85 รองลงมาคือ เล่นแชร์ ร้อยละ 77 และมีเพียงร้อยละ 19 เท่านั้นที่จะฝากสหกรณ์หรือธนาคาร (ดูตาราง 13 และ 14)

ตาราง 13 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนจำแนกตามภาวะการออมทรัพย์

การออมทรัพย์	จำนวน	ร้อยละ
มีการออมทรัพย์	63	67.02
ไม่มีการออมทรัพย์	31	32.98
รวม	94	100.00

ตาราง 14 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนที่มีการออมทรัพย์จำแนกตามวิธีการออม *

วิธีการออม	จำนวน (63)	ร้อยละ
เก็บเอง	54	85.71
ฝากธนาคาร/สหกรณ์ออมทรัพย์	12	19.05
เล่นแชร์	49	77.78

หมายเหตุ * ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ

และเมื่อพิจารณาทางด้านหนี้สินพบว่า มีครัวเรือนกว่าร้อยละ 82 มีหนี้สิน และส่วนใหญ่มีหนี้สินประมาณ 1,001 - 10,000 บาท ถือกว่าร้อยละ 50 รองลงมา ระดับ 10,001 - 20,000 ร้อยละ 22 และมีหนี้สินระดับ 40,001 - 50,000 บาทน้อยที่สุด ถือร้อยละ 4 (ดูตาราง 15 และ 16)

ตาราง 15 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนจำแนกตามภาวะการมีหนี้สิน

การมีหนี้สิน	จำนวน	ร้อยละ
ไม่มีหนี้สิน	17	18.19
มีหนี้สิน	77	81.91
รวม	94	100.00

ตาราง 16 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนที่มีหนี้สินจำแนกตามระดับหนี้สิน

ระดับหนี้สิน	จำนวน	ร้อยละ
ต่ำกว่า - 1,000	5	6.49
1,001- 10,000	39	50.65
10,001 - 20,000	17	22.08
20,001 - 30,000	4	5.19
30,001 - 40,000	5	6.49
40,001- 50,000	3	3.90
มากกว่า 50,000	4	5.19
รวม	77	100.00

ครัวเรือนที่เป็นหนี้ส่วนใหญ่แล้วเป็นหนี้กองทุนหมู่บ้าน คือร้อยละ 50 รองลงมาเป็นหนี้คนในหมู่บ้านและญาติพี่น้อง ร้อยละ 42 และ 22 ตามลำดับ และเป็นหนี้คนนอกหมู่บ้านน้อยที่สุดคือร้อยละ 2 เท่านั้น

ตาราง 17 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนที่มีหนี้สินจำแนกตามแหล่งกู้ยืม *

แหล่งกู้ยืม	จำนวน (77)	ร้อยละ
ธนาคารพาณิชย์	6	7.80
คนในหมู่บ้าน	32	41.55
ญาติพี่น้อง	17	22.07
กองทุนหมู่บ้าน	39	50.64
คนนอกหมู่บ้าน	2	2.59

หมายเหตุ * ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ

ครัวเรือนที่มีหนี้สินจะนำไปใช้จ่ายในครัวเรือนมากที่สุด คือร้อยละ 34 รองลงมา ลงทุนในการเลี้ยงปลาในกระชัง ลงทุนค้าขาย และซื้อเรือและเครื่องมือประมง คือร้อยละ 29 ร้อยละ 27 และร้อยละ 21 ตามลำดับ และไม่มีครัวเรือนใดเป็นหนี้สินจากใช้จ่ายในการศึกษาของบุตร

ตาราง 18 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนที่มีหนี้สินจำแนกตามสาเหตุการเป็นหนี้ *

สาเหตุการเป็นหนี้	จำนวน (77)	ร้อยละ
ใช้จ่ายในครัวเรือน	26	33.76
ซื้อเรือหรือเครื่องมือประมง	16	20.77
ลงทุนเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ	22	28.57
ค่าเล่าเรียนบุตร	0	0.00
ซื้อเครื่องอำนวยความสะดวก	4	5.19
ลงทุนค้าขาย	21	27.27
อื่นๆ	12	15.58

หมายเหตุ * ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ

รายจ่ายด้านต่าง ๆ ที่ครัวเรือนต้องแบกรับทำให้สมาชิกครัวเรือนส่วนใหญ่มักจะต้องมีส่วนช่วยแบ่งเบาและรับผิดชอบช่วยกันทำงานหลายอย่าง มากน้อยตามแต่โอกาสและช่องทางที่เข้าถึงได้ รูปแบบการพึ่งพางานหลักเพียงอย่างเดียวเพื่อเลี้ยงดูสมาชิกอื่นๆ ในครอบครัวนั้น ได้กลายเป็นอดีตไปแล้ว ปัญหาการดำรงชีพและภาวะรายได้ไม่พอกับรายจ่าย ทำให้ชาวบ้านต้องปรับเปลี่ยนการทำงานและขนวนขยายช่องทางอื่นเพื่อให้ได้มาซึ่งรายได้ของครอบครัวที่มีรายจ่ายสูงขึ้น

ชาวบ้านต่างเห็นถึงความสำคัญของการการทำงานหลายๆ คนเพื่อที่จะประคับประคองครอบครัวให้อยู่รอดคงที่ชาวบ้านเรียกว่า “บอญและ โคะ” หรือ “พอประคองตัวได้” งานต่าง ๆ ที่ชาวบ้านช่วยกันทำจึงเป็นการแสวงหาทางเลือกที่มีอยู่อย่างจำกัด ไม่เพียงเฉพาะแค่หัวหน้าครัวเรือนสามีภรรยาและสมาชิกวัยหนุ่มสาวเท่านั้น แม้แต่พ่อแม่แม่เฒ่า ตลอดจนเด็ก ๆ ก็มีช่วยกันทำงานแบ่งเบาภาระให้กับครอบครัวตามแต่โอกาสและความสามารถที่จะทำงานได้ ไม่ว่าจะเป็นงานแกะปลาที่สตรีสูงอายุรับทำที่บ้าน งานซ่อมอวนที่รับทำที่บ้านเป็นอาชีพเสริมของหลาย ๆ คน ตลอดจนเด็กๆ ที่ออกไปทำงานคัดปลาและซ่อมอวนในเมือง รวมทั้งการค้าขายเล็กๆ น้อย ๆ หน้าบ้าน เช่น ลูกชิ้นปิ้ง หัวข้าวเกรียบทอดที่เล็ก ๆ ทำกัน ก็เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านพยายามสร้างรายได้เพิ่มขึ้น

ตาราง 19 จำนวนและร้อยละของสมาชิกในครัวเรือนจำแนกตามประเภทการประกอบอาชีพ

ประเภทอาชีพ	อาชีพหลัก		อาชีพรอง	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ไม่ประกอบอาชีพ	119	17.60	-	-
ประมง	59	8.73	9	1.53
เพาะเลี้ยง	16	2.37	41	6.07
ค้าขายสัตว์น้ำ	10	1.48	1	0.15
ค้าขาย	46	6.80	3	0.44
ถูกจ้าง	17	2.51	-	-
ก่อสร้าง	9	1.33	1	0.14
กัศปลา	38	5.62	-	-
ซ่อมอวน	26	3.85	3	0.44
จับรถรับจ้าง	4	0.59	-	-
แกะปลา	5	0.74	-	-
รับจ้างอื่น ๆ	32	4.73	1	0.15
ตัดเย็บ	2	0.30	1	0.15
ตัดผม	-	-	1	0.15
มาเลเซีย	21	3.11	-	-
นอกวัยแรงงาน	276	40.83	-	-
รวม	676	100.0	63	9.32

ขณะเดียวกันงานที่หลากหลาย โอกาสและช่องทางที่สามารถเข้าถึงแหล่งงานในเมืองทำให้ชาวบ้านเข้าถึงแหล่งสินค้าหลากหลายชนิดในเมือง ค่าจ้างและรายได้ตลอดจนการขยายถนนหนทางให้การเดินทางติดต่อไปมาสะดวกขึ้น และการขยายบริการจากรัฐ โดยเฉพาะไฟฟ้าได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและแบบแผนการบริโภคของชาวบ้านที่หลากหลายขึ้น ชาวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ชาวบ้านสามารถจับจ่ายซื้อหาได้แม้จะเป็นแหล่งบ่อเกิดการเพิ่มหนี้สินที่ทำให้ชาวบ้านต้องหิบบีบและเจ็ยครายได้เพื่อผ่อนส่ง แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยอมรับว่าทำให้มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีและสะดวกสบายขึ้นกว่าเดิม การครอบครองเครื่องใช้ไฟฟ้า เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ตลอดจนพาหนะรถจักรยานยนต์ รถยนต์เพิ่มมากขึ้นและกลายเป็นความจำเป็นของหลายครัวเรือน

ตาราง 20 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนจำแนกตามประเภทเครื่องใช้ที่ครอบครอง

ประเภทเครื่องใช้	จำนวน (94)	ร้อยละ
หม้อหุงข้าว	89	94.68
กาต้มน้ำ	16	17.02
เตาแก๊ส	83	88.29
วิทยุเทป	56	59.57
พัดลม	69	73.40
โทรทัศน์	69	73.40
เครื่องเล่น วีซีดี	41	43.61
เตารีด	35	37.23
ตู้เย็น	36	38.29
เครื่องปั่นอาหาร	16	17.02
เครื่องซักผ้า	12	12.76
จักรเย็บผ้า	7	7.44
โทรศัพท์	15	15.95
จักรยาน	56	59.57
จักรยานยนต์	54	57.44
จักรยานยนต์พ่วง	4	4.25
รถยนต์	8	8.51

จากตาราง 20 ข้อมูลแสดงถึงการถือครองเครื่องใช้ต่างๆ ซึ่งให้เห็นว่าภาวะการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจและการขยายตัวของตลาด ศูนย์การค้าและบริการในเมือง โอกาสและรายได้ที่เพิ่มขึ้นจากการขยายตัวของตลาดงานรับจ้าง อีกทั้งการกระจายตัวของสื่อในรูปแบบต่างๆ ลงไปในพื้นที่ชนบทตลอดจนการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนนหนทาง ไฟฟ้า ล้วนแต่เป็นปัจจัยเอื้อให้ชาวบ้านได้มีโอกาสบริโภคเครื่องใช้ต่างๆ ที่หาซื้อได้ไม่ยากเย็นนัก ความต้องการสิ่งอำนวยความสะดวกและสิ่งของเครื่องใช้ไฟฟ้าภายในบ้านมีมากขึ้น ปัจจุบันแทบทุกครัวเรือนมีอุปกรณ์ไฟฟ้าต่าง ๆ เช่น หม้อหุงข้าวไฟฟ้า พัดลมและโทรทัศน์ กลายเป็นสิ่งจำเป็นที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีไว้ในครอบครองเป็นปกติของครัวเรือน ไม่ว่าจะเป็นบ้านที่ดูทรุดโทรม หรือบ้านดีกรวมถึงบ้านเพิ่งสร้างเสร็จใหม่ ๆ เครื่องใช้ดังกล่าวหลายชิ้นก็หลายราคาก็เป็นสิ่งที่สังเกตได้ทุกครัวเรือน แม้แต่เครื่องเล่นวีซีดีซึ่งเป็นเครื่องใช้ที่มีนัยบ่งบอกถึงความทันสมัยของชาวบ้านก็มีหลายครัวเรือนที่มีไว้ครอบครอง

การจับกลุ่มดูรายการโทรทัศน์ ตลอดจนภาพยนตร์และดนตรีพื้นบ้าน เช่นดีเกสตู เพลงภาษามลายูถิ่น ตลอดจนดนตรีมาเลย์และสากลจากแผ่นวีซีดีของชาวบ้านในยามว่างหรือพักผ่อนจากงานเป็นเรื่องปกติของชุมชนแห่งนี้ แม้บางคนไม่มีโทรทัศน์ก็อาจจะไปดูของญาติ ๆ เพื่อนบ้าน ตลอดจนที่ร้านน้ำชาในหมู่บ้าน สิ่งของเครื่องใช้ที่ดูปุ่มเฟื้อยและราคาแพง เช่น เครื่องซักผ้า ตู้เย็น แม้จะเป็นที่ต้องการของหลายครัวเรือนแต่ก็มีบางครัวเรือนที่ค่อนข้างมีฐานะดีเท่านั้นที่มีไว้ในครอบครองในขณะที่เดียวกันบางครอบครัวก็มีพัดลม 2 - 3 เครื่อง รถจักรยานยนต์ไว้ใช้ 2 - 3 คัน

สำหรับชาวบ้านบางปลาหมอแล้ว ความจำเป็นต้องการรายได้ให้เพียงพอกับรายจ่าย จึงหมายถึงการปรับตัวด้านอาชีพและการงานของครัวเรือนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การที่สมาชิกคนหนึ่ง ๆ ต้องทำงานหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการประมง การรับจ้างและค้าขาย ขณะที่สมาชิกที่เหลือก็ต้องหางานอื่นทำด้วยเช่นกัน ดังนั้น สมาชิกในครัวเรือนมักต้องทำงานเพื่อหารายได้ 2 - 3 อย่างแตกต่างกันไปตามแต่โอกาสและช่องทางที่แต่ละคนจะขวนขวายมาได้

งานหลายประเภทต้องอาศัยโอกาสและปัจจัยภายนอกมากขึ้น นอกจากนี้ความใกล้ชิดทางด้านศาสนา วัฒนธรรมและเครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีอยู่แล้ว ตลอดจนโอกาสและอัตราจ้างที่สูงในประเทศมาเลเซียกลายเป็นแหล่งงานของหนุ่มสาวในหมู่บ้านหลายคน และแม้แต่ในจังหวัดปัตตานีเองการขยายตัวด้านเศรษฐกิจและด้านอื่น ๆ ที่มีส่วนเปิดและขยายตลาดงานรับจ้างและบริการให้กว้างขึ้น แต่งานเหล่านั้นมักจะจำกัดเฉพาะงานที่ไม่ได้อาศัยทักษะมากนักค่าจ้างต่ำและมีความไม่มั่นคงสูง

ภายใต้โครงสร้างดังกล่าว จะเห็นได้ว่าชุมชนบางปลาหมอก็เป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงของชุมชนประมงชายฝั่งในวงกว้างเช่นกัน หมู่บ้านบางปลาหมอมีความเปลี่ยนแปลงจากเดิมพอสมควร รายได้หลักที่เป็นเงินสดไม่ได้มาจากการประกอบอาชีพประมงชายฝั่งอีกต่อไป แต่มาจากการทำงาอื่น ๆ ที่หลากหลายทั้งในหมู่บ้าน นอกหมู่บ้าน ในตัวเมืองและในประเทศมาเลเซีย ชาวบ้านพบว่าเป็นการยากที่จะพึ่งพาการทำงานเพียงอย่างเดียว งานรับจ้างนอกจากจะมีความสำคัญต่อหลายครัวเรือนแล้ว ก็ยังมีเด็ก ๆ หลายคนเป็นส่วนหนึ่งของกลไกสำคัญในการปรับตัวและปรับระดับประกอบความอยู่รอดของหลายครัวเรือน เด็กเหล่านั้นเป็นส่วนหนึ่งของผลพวงจากหลาย ๆ ด้านที่ผลักดันให้เด็กเข้าสู่อาชีพรับจ้างก่อนวัยอันควร

ประเด็นที่ต้องพิจารณาต่อไปคือ บริบทต่าง ๆ ของชุมชนมีส่วนให้เด็ก ๆ ในหมู่บ้านออกไปทำงานรับจ้างอย่างไรบ้าง แรงงานเด็กเหล่านั้นมีชีวิตและสภาพความเป็นอยู่อย่างไร

แรงงานเด็กในหมู่บ้านบางปลาหมอ

กล่าวได้ว่าแรงงานเด็กเป็นเสมือนเครื่องบ่งชี้หรือตัวชี้วัดความสมบูรณ์ ความอยู่ดีกินดีของสังคมโดยรวม ทั้งนี้เพราะประชากรวัยเด็กเป็นกลุ่มที่สมควรได้รับการเลี้ยงดูจากครอบครัวจนกว่าจะถึงวัยที่เหมาะสม ถ้าหากมีเด็กที่ต้องออกไปทำงานรับจ้างก่อนวัยอันควรเป็นจำนวนมากย่อมแสดงถึงความล้มเหลวหรือความไร้เสถียรภาพของการพัฒนาเศรษฐกิจ

แม้ว่าแรงงานเด็กเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นควบคู่กับการพัฒนาสังคมไทยมาช้านาน แต่ในอดีตนั้นแรงงานเด็กจะมีบทบาทในการช่วยเหลือครอบครัวในงานภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก จนเมื่อการพัฒนาประเทศมุ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจอุตสาหกรรมได้เกิดความเหลื่อมล้ำและความแตกต่างอย่างมากกับการพัฒนาด้านเกษตรกรรม โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในชุมชนระดับล่างให้สามารถพึ่งตนเองได้เป็นสิ่งที่ถูกละเลยมาช้านาน ยิ่งเมื่อชุมชนได้กลายเป็นแหล่งทรัพยากรที่สนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจที่เอื้อประโยชน์กับประชากรในโครงสร้างส่วนบน ซึ่งก็คือกลุ่มนายทุนและประชากรในเมืองด้วยแล้ว ชุมชนชนบทได้กลายเป็นฐานการผลิตที่ทรัพยากรถูกกอบโกยใช้ประโยชน์ในการพัฒนาประเทศในภาคอุตสาหกรรมที่มีคนส่วนน้อยเป็นเจ้าของ โดยเฉพาะทรัพยากรที่ถือเป็นสาธารณะ ได้ถูกภาคอุตสาหกรรมที่มีเงินทุนและกำลังกอบโกยและแย่งชิงจากชาวบ้านไป ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่ชุมชนได้อาศัยเป็นฐานการผลิตที่สำคัญในการดำรงชีพและหล่อเลี้ยงชุมชนได้ส่งผลให้เกิดความยากไร้ในชุมชนตลอดมา

ในภาวะเศรษฐกิจเช่นที่กล่าวมาจึงไม่อาจปฏิเสธได้เลยว่าเป็นแรงกดดันให้เด็ก ๆ ในชุมชนชนบทออกไปทำงานเป็นแรงงานรับจ้าง โดยเฉพาะ เด็ก ๆ ในชุมชนชนบทที่อาชีพหลักของชุมชนไม่สามารถตอบสนองในการเป็นแหล่งรายได้เพื่อยังชีพได้เพียงพอ เด็ก ๆ ส่วนหนึ่งได้ออกไปทำงานรับจ้างเพื่อประทังประคองให้ครัวเรือนพออยู่รอดได้

1. แรงผลักดันจากชุมชนและครัวเรือน

ประวัติความเป็นมาและรูปแบบของงานรับจ้างและแรงงานเด็กมีความแตกต่างกันออกไปในแต่ละชุมชน ความแตกต่างนี้เป็นผลจากลักษณะเฉพาะและพัฒนาการของชุมชน ตลอดจนจุดเริ่มต้นและเครือข่ายงานที่เกิดขึ้นในแต่ละชุมชน สำหรับหมู่บ้านบางปลาหมอแล้วเป็นชุมชนที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับอาชีพประมงมานาน เด็ก ๆ จะมีบทบาทช่วยเหลือครอบครัวทำงาน เช่น การแกะปลา แกะปู และแกะเศษไม้เศษขยะออกจากอวน ซ่อมอวนและตากปลา เด็กผู้ชายที่โตพอก็จะออกไปจับปลากับพ่อ หรือ ไม่ก็จับปลาหอยตามชายฝั่ง

วิถีชีวิตดังกล่าวเป็นการส่งผ่านและสืบทอดหรือการผลิตซ้ำความรู้และอาชีพของชุมชน ซึ่งจะทำให้เด็ก ๆ ได้เรียนรู้วิธีการประมงตลอดจนวิธีการสังเกตน้ำ การจำแนกชื่อและชนิดของ สัตว์น้ำต่าง ๆ เป็นต้น

ปรากฏการณ์ที่นำความเปลี่ยนแปลงเข้ามาในหมู่บ้านบางปลาหมอคือการมีนาุ้งใน หมู่บ้านซึ่งนายทุนจะจ้างชาวบ้านคัดกุ้งและเด็ก ๆ ก็ช่วยพ่อแม่คัดกุ้งด้วย ทำให้เด็กได้รับค่าจ้างด้วย เช่นกัน แรงงานเด็กจึงมีบทบาทในการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจแต่ก็เป็นการทำงานเป็นบางช่วง เท่านั้น และเมื่อนายทุนเลิกกิจการ ไปแหล่งงานดังกล่าวก็หายไปพร้อม ๆ กับแหล่งรายได้จากค่าเช่า ที่ดินหายไปด้วย

แต่ปรากฏการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านเป็นอย่างมาก คือผลกระทบจากการพัฒนาการ ประมง ทรัพยากรที่ร่อยหรอลงจากการทำประมงพาณิชย์ที่เข้มข้นและการรุกรานเข้าไปจับสัตว์น้ำใน เขตชายฝั่งทำให้ชาวประมงในหมู่บ้านจับสัตว์น้ำได้ลดลง อีกทั้งการปรับเปลี่ยนเครื่องมือประมง ของชาวบ้านเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพให้สามารถจับสัตว์น้ำได้มากขึ้นในภาวะที่ทรัพยากรร่อยหรอลง ก็ยังทำให้ทรัพยากรสัตว์น้ำลดลงอีก

ท่ามกลางสภาพการณ์ดังกล่าวชุมชนมีการขยายตัวเพิ่มขึ้น แต่ความอุดมสมบูรณ์ของ ทรัพยากรชายฝั่งที่ชาวบ้านใช้เป็นแหล่งทำมาหากินลดลงกลายเป็นจุดจำกัดที่ชัดเจน ปัจจัยที่ใช้เพื่อ เพิ่มรายได้และออกฐานะทางเศรษฐกิจโดยภาพรวมแม้จะมีมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือประมงชนิด ใหม่ ๆ และแหล่งงานภายนอกที่เปิดกว้างมากขึ้น แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่าการที่ทรัพยากรลดน้อยลง นั้น แม้ว่าชาวบ้านจะเพิ่มอาชีพหรือเพิ่มรายได้จากแหล่งต่าง ๆ มากขึ้น แต่อาชีพอิสระที่มีฐานจาก การประมงถูกบีบรัดให้เหลือจำนวนคนประกอบอาชีพนี้ลดน้อยลง

ภาวะเศรษฐกิจที่มีบีบรัดของชุมชนได้ส่งผลให้ชาวบ้านชุมชนบางปลาหมอมีสภาพความ เป็นอยู่ลำบากมากขึ้น ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของชุมชนกับสภาพแวดล้อม สังคมและ เศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรสัตว์น้ำในอ่าวปัตตานีอันเนื่อง มาจากการ แข่งขันแย่งชิงทรัพยากรทวีความเข้มข้นมากขึ้น และมลภาวะต่าง ๆ ในอ่าวปัตตานีได้ส่งผลให้ ชาวบ้านเลิกประกอบอาชีพประมงไปมาก พร้อม ๆ กับการแสวงหาทางเลือกอื่น ซึ่งอาชีพรับจ้างใน เมืองเป็นทางเลือกหนึ่งที่จำเป็นของหลาย ๆ ครอบครัวที่ไม่มีทุนจะประกอบอาชีพอิสระอื่น ๆ

การปรับตัวของชาวบ้านต่อสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปจะด้วยความตั้งใจหรือไม่ก็ตามเป็น การช่วยลดแรงกดดันทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับอาชีพประมงไปได้บ้าง งานรับจ้างในเมืองและใน ประเทศมาเลเซียรวมทั้งการประกอบอาชีพอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการค้าขาย การเพาะเลี้ยงปลาในกระชัง และรายได้จากแหล่งอื่น ๆ เหล่านี้มีส่วนช่วยประคับประคองครัวเรือนให้ดำรงอยู่ได้ในท่ามกลาง ภาวะเศรษฐกิจและรายได้ของครัวเรือนต้องพึ่งพากิจกรรมทางเศรษฐกิจจากภายนอกมากขึ้น

สภาพการพึ่งพิงทรัพยากรทะเลที่มีความไม่แน่นอนสูง อาชีพประมงไม่สามารถเป็นแหล่งรายได้ที่จะตอบสนองการดำรงชีพได้เพียงพอ ประกอบกับการไม่มีที่ดินถือครองของคนรุ่นหลัง และไม่มีอาชีพเกษตรอื่นรองรับ อีกทั้งครัวเรือนที่มีที่ดินถือครองก็มีรายได้จากการให้เช่าที่ดินทำนาถ้างเพียงไม่กี่ครัวเรือนเท่านั้น ส่วนครัวเรือนที่มีที่ดินแต่ไม่มีนายทุนเช่าเพื่อทำนาถ้างก็ไม่มีการใช้ประโยชน์จากที่ดินที่มีอยู่ให้เกิดผลผลิตที่เป็นรายได้ ปล่อยให้ป็นนาถ้างที่ร้างจากการเช่าทำให้ชาวบ้านขาดรายได้ ไป

สภาพความเป็นอยู่ที่ขัดสนของครัวเรือนชาวประมงส่วนใหญ่ต้องออกแสวงหารายได้อื่น เช่นนี้ ทำให้เด็ก ๆ ในหมู่บ้านได้ติดตามผู้ปกครองหรือเพื่อนบ้าน ตลอดจนออกไปเผชิญโลกภายนอกด้วยตนเองเพื่อออกไปทำงานนอกหมู่บ้านด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะงานรับจ้างคัดปลาซึ่งอยู่ไม่ไกลจากชุมชนและการคมนาคมสะดวก

ถึงแม้ว่าที่กล่าวมาจะให้ความสำคัญกับสภาพความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทะเลอันนำไปสู่การปรับตัวของชาวบ้านในรูปแบบการประกอบอาชีพที่หลากหลาย งานรับจ้างได้กลายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของหลาย ๆ ครัวเรือนและผลักดันให้เด็กเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างเพื่อความอยู่รอดของครัวเรือน แต่ก็ไม่ใช่ข้อสรุปสักทีเดียว ประเด็นคำถามที่ตามมาก็คือ ท่ามกลางภาวะเศรษฐกิจที่บีบรัดได้ผลักดันให้เด็กออกไปทำงานรับจ้างนั้น ในฐานะที่แรงงานเด็กยังอยู่ในวัยเรียน บริบททางการศึกษาของชุมชนและครัวเรือนมีส่วนผลักดันให้เด็กเหล่านั้นออกจากโรงเรียนเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างก่อนวัยอันสมควรด้วยหรือไม่และอย่างไรบ้าง

การพิจารณาบริบททางการศึกษาของชุมชนจะช่วยให้สามารถเข้าใจถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่มีส่วนผลักดันให้เด็กออกจากโรงเรียนและเข้าสู่งานรับจ้างมากขึ้น ซึ่งจากการศึกษาพบว่าการที่ระดับการศึกษาของประชากร โดยเฉลี่ยอยู่ในระดับต่ำ การที่ในหมู่บ้านมีเพียงโรงเรียนประถมศึกษาและเปิดสอนเพียงแค่ถึงระดับประถมศึกษาปีที่สี่นั้นเป็นข้อจำกัดอย่างมากต่อการศึกษาของชาวบ้านบางปลาหมอ โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีฐานะยากจนส่วนใหญ่จะส่งบุตรหลานเรียนจบแค่ระดับประถมศึกษาปีที่สี่ นั่นเป็นเพราะว่าไม่สามารถส่งบุตรหลานเรียนต่อในระดับสูงได้ ทั้งนี้การเรียนในระดับประถมศึกษาปีที่สี่นั้นทางโรงเรียนจะช่วยเหลือด้านเสื้อผ้าและอุปกรณ์การเรียน เมื่อเรียนจบประถมศึกษาปีที่สี่ต้องไปเรียนต่อในระดับประถมศึกษาปีที่ห้าถึงประถมศึกษาปีที่หกในโรงเรียนชุมชนบ้านโคกม่วงซึ่งอยู่ในชุมชนถัดไปไม่ไกลมากนัก และต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงขึ้น ประการนี้ทำให้หลายครัวเรือนไม่ส่งบุตรหลานเรียนต่อ เด็กบางคนทีเรียนต่อในระดับประถมศึกษาปีที่ห้าก็ออกจากโรงเรียนกลางคันเนื่องจากครอบครัวไม่มีเงินพอที่จะส่งเสีย และเด็กบางคนไม่ยอมเรียนต่อ ตลอดจนมีน้อง ๆ หลายคนที่กำลังศึกษาเช่นกัน

นอกจากนี้พิจารณาในด้านปทัสถานทางสังคมประกอบกันแล้ว จะเห็นได้ว่าการศึกษาของผู้ปกครองและคนในหมู่บ้านมีผลต่อการศึกษาของเด็ก กล่าวคือผู้ปกครองไม่เข้มงวดกับการศึกษาของบุตรหลาน ทั้ง ๆ ที่โรงเรียนอยู่ใกล้บ้านแต่ก็มีเด็กหลายคนที่ไม่เข้าเรียน ปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นมานานแล้ว โดยเฉพาะช่วงที่มีการทำนาทุ่งในหมู่บ้าน เมื่อมีการจับกุมเด็ก ๆ ก็มักจะพาเด็กไปคล้อง อีกทั้งทางด้านทัศนคติต่อการศึกษาของผู้ปกครองเองด้วยแล้ว การที่ชาวบ้านหรือบุตรหลานมีการศึกษาดำ เรียนต่อเป็นส่วนน้อยนั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องที่รู้สึกแปลกหรือเป็นปมด้อยแต่อย่างใด หากแต่เป็นเรื่องที่เคยชินเพราะผู้ปกครองเองส่วนใหญ่ก็เรียนจบแค่ระดับประถมศึกษาปีที่สี่ถึงประถมศึกษาปีที่หกมาหลายรุ่นแล้ว

ถึงแม้ว่าในภาพรวมของประเทศในช่วงปีพ.ศ. 2527 - 2543 จำนวนแรงงานเด็กลดลงอย่างรวดเร็วจาก 3.37 ล้านคน เหลือเพียง 1.04 ล้านคน การลดลงของแรงงานเด็กดังกล่าวเป็นผลจากการขยายโอกาสทางการศึกษา นักเรียนชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษาได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้แรงงานเด็กลดลง และส่วนใหญ่เป็นการลดลงในชนบทซึ่งได้รับประโยชน์จากการขยายโอกาสทางการศึกษามากกว่าในเมือง ทำให้เด็กในชนบทมีโอกาสเรียนหนังสือเพิ่มสูงขึ้น (นิพนธ์ พัวพงศกร, 2544 : 15 - 23) อีกทั้งนโยบายการตั้งกองทุนกู้ยืมเงินเพื่อการศึกษาให้นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายและนักศึกษาในระดับอุดมศึกษาได้กู้ยืม ทำให้มีเด็กเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายและอุดมศึกษามากขึ้นก็ตาม แต่สำหรับชุมชนบางปลาหมอแล้ว กล่าวได้ว่าแทบไม่ได้รับประโยชน์จากโอกาสทางการศึกษาที่เพิ่มขึ้นดังกล่าวเลย อัตราการออกจากโรงเรียนกลางคันของประชากรวัยเด็กค่อนข้างสูง ครึ่งเรือนที่ให้เด็กอายุ 6 - 17 ปี ออกจากโรงเรียนกลางคันมีสัดส่วนสูงถึง 27 ครึ่งเรือนหรือร้อยละ 61 จากครึ่งเรือนที่มีเด็กอายุ 6 - 17 ปีทั้งหมด 44 ครึ่งเรือน

เด็กอายุ 6 - 17 ปีที่กำลังศึกษามีร้อยละ 62 ในขณะที่เด็กออกจากโรงเรียนกลางคันมีสัดส่วนค่อนข้างสูงถึงร้อยละ 38

ตาราง 21 จำนวนและร้อยละของประชากรวัย 6 - 17 ปี จำแนกตามภาวะการศึกษา

ภาวะการศึกษา	จำนวน	ร้อยละ
กำลังศึกษา	137	61.71
ออกจากโรงเรียน	85	38.28
รวม	222	100.00

เด็ก ๆ ที่ออกจากโรงเรียนกลางคันเหล่านั้นส่วนใหญ่แล้วจบการศึกษาเพียงแค่ระดับประถมศึกษาปีที่สี่ คือร้อยละ 47 จบประถมศึกษาปีที่หก ร้อยละ 27 จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น เพียงร้อยละ 4 เท่านั้น ในขณะที่ไม่จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่สี่ มีถึงร้อยละ 22

ตาราง 22 จำนวนและร้อยละของประชากรวัย 6 - 17 ปี ที่ออกจากโรงเรียนกลางคันจำแนกตามระดับการศึกษา

ระดับการศึกษา	จำนวน	ร้อยละ
ไม่จบประถมศึกษาปีที่ 4	19	22.35
ประถมศึกษาปีที่ 4	40	47.06
ประถมศึกษาปีที่ 6	23	27.06
มัธยมศึกษาปีที่ 3	3	3.53
รวม	85	100.00

ในขณะที่ทางด้านครัวเรือนที่มีบุตรหลานกำลังเรียนหนังสือนั้น ร้อยละ 67 จะประสบปัญหาในการส่งเสียบุตรหลานให้เรียนหนังสือ (ดูตาราง 23) โดยที่ครัวเรือนที่ประสบปัญหานี้เป็นปัญหาทางด้านค่าใช้จ่ายประจำวันสูงถึงกว่าละ 70 รongลงมาเป็นเครื่องแต่งกายและอุปกรณ์การเรียน ร้อยละ 59 และปัญหาทางด้านตัวเองไม่ยอมเรียนหนังสือกว่าร้อยละ 40 และปัญหาทางด้านผลการเรียนของเด็กมีเป็นส่วนน้อย (ดูตาราง 24)

ตาราง 23 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนที่มีสมาชิกวัย 6 - 17 ที่กำลังเรียนหนังสือจำแนกตามภาวะการมีปัญหา

ภาวะการมีปัญหา	จำนวน	ร้อยละ
ไม่มีปัญหา	13	32.50
มีปัญหา	27	67.50
รวม	40	100.00

ตาราง 24 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนที่มีสมาชิกวัย 6 - 17 ปีที่กำลังเรียนหนังสือจําแนกตามประเภทปัญหา *

ปัญหา	จำนวน (27)	ร้อยละ
ผลการเรียนของเด็ก	3	11.11
เครื่องแต่งกาย / อุปกรณ์	16	59.25
ค่าใช้จ่ายประจำวัน	19	70.37
เด็กไม่อยากเรียน	11	40.74

หมายเหตุ * ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ

อนาคตของบุตรหลานที่กำลังเรียนหนังสือเหล่านี้ มีเด็กครัวเรือนฐานะดีและฐานะปานกลางเท่านั้นที่มีโอกาสเรียนหนังสือถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลายหรือสูงกว่า โดยที่ครัวเรือนฐานะดีตั้งใจจะส่งบุตรหลานเรียนถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่หกหรือสูงกว่าทุกครัวเรือน ครัวเรือนฐานะปานกลาง ตั้งใจส่งเสียบุตรหลานเรียนถึงระดับมัธยมปลายหรือสูงกว่า ร้อยละ 11 และระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ร้อยละ 47 ในขณะที่ครัวเรือนที่มีฐานะยากจนตั้งใจส่งบุตรหลานเรียนเพียงแค่ระดับประถมศึกษาที่มีสูงถึงร้อยละ 78 และระดับมัธยมศึกษาตอนต้นเพียงแค่อ้อยละ 21 เท่านั้น

ตาราง 25 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนที่มีสมาชิกวัย 6 - 17 ปี ที่กำลังเรียนหนังสือจําแนกตามระดับการศึกษาที่ตั้งใจส่งให้เรียน

ฐานะของครัวเรือน	ระดับการศึกษาที่ตั้งใจส่งลูกเรียน			รวม
	ป.4 - ป.6	ม.3	ม.6 - สูงกว่า ม.6	
ฐานะดี	-	-	9 (100.00)	9 (100.00)
ปานกลาง	7 (41.18)	8 (47.06)	2 (11.76)	17 (100.00)
ยากจน	11 (78.57)	3 (21.43)	-	14 (100.00)

หมายเหตุ ตัวเลขในวงเล็บ () เป็นค่าร้อยละ

จากการพิจารณาถึงบริบททางเศรษฐกิจและการศึกษาของหมู่บ้านบางปลาหมอที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่าอนาคตทางการศึกษาของประชากรวัยเด็กในชุมชนบางปลาหมอไม่เพียงแต่ผูกติดกับฐานะเศรษฐกิจของครัวเรือนเท่านั้น หากแต่ยังเกี่ยวโยงกับภาวะด้อยการศึกษาของชุมชนและทัศนคติต่อการศึกษาของครัวเรือน ซึ่งครัวเรือนที่มีฐานะดีและปานกลางเท่านั้นที่คาดว่าจะให้บุตรหลานเรียนหนังสือถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลายหรือสูงกว่า โดยที่ครัวเรือนที่มีฐานะยากจนส่วนใหญ่จะจะให้บุตรหลานเรียนหนังสือเพียงแค่ระดับประถมศึกษาเท่านั้น ทำให้เด็กๆ ในครัวเรือนที่มีฐานะยากจนขาดความรู้ ความสามารถ ทักษะและโอกาสในการประกอบอาชีพที่มั่นคงและยกฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือน เด็ก ๆ เหล่านั้นจึงไหลเข้าสู่อาชีพรับจ้างที่ไม่มี ความมั่นคง กลายเป็นแรงงานรับจ้างตั้งแต่วัยเด็ก โดยเฉพาะครัวเรือนที่ฐานะยากจนที่มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้เด็กเข้าสู่อาชีพรับจ้างตั้งแต่วัยเด็ก

ประเด็นที่ต้องพิจารณาต่อไปก็คือ ในระดับครัวเรือนแล้ว ครัวเรือนมีส่วนให้เด็กออกจากโรงเรียนและเข้าสู่อาชีพรับจ้างอย่างไรบ้าง การพิจารณาระดับครัวเรือนในส่วนนี้เป็นการวิเคราะห์ถึงปัจจัยสาเหตุ องค์ประกอบของครัวเรือนในการตัดสินใจให้บุตรหลานเรียนหนังสือหรือทำงาน รวมทั้งทัศนคติต่อการศึกษาและการทำงานของบุตรหลาน

เราไม่อาจปฏิเสธได้เลยว่าการศึกษาคือการลงทุนที่มีผลต่ออนาคตของบุตรหลานในระยะยาว และถาเราเด็กออกจากโรงเรียนทำให้สังคมโดยรวมต้องแบกรับต้นทุนทางสังคมที่สูงขึ้น (negative externality) อันเนื่องมาจากภาวะด้อยการศึกษาของประชากร เช่น ภาวะการศึกษาของประชากรโดยรวมอยู่ระดับต่ำ อัตราแรงงานไร้ทักษะและการเคลื่อนย้ายแรงงานสู่เมืองใหญ่สูงขึ้น ขณะเดียวกันก็ส่งผลให้สังคมโดยรวมสูญเสียประโยชน์ที่จะได้รับจากประชากรวัยเด็กในระยะยาว หากเด็กได้รับการศึกษาสูง เช่น ระดับการศึกษาของประชากรและการเป็นแรงงานมีทักษะโดยรวมสูงขึ้น แต่การส่งเสียบุตรหลานเรียนหนังสือนาน ๆ ก็ย่อมหมายถึงการที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงขึ้น เสียเวลานานขึ้น ในสภาพที่ครัวเรือนส่วนใหญ่มีรายได้ต่ำ ไม่มีเงินพอที่จะส่งเสียบุตรหลานเรียนในระดับสูงได้ การที่เด็กออกจากโรงเรียนจึงหมายถึงประโยชน์ที่ครัวเรือนจะได้รับ มีแรงงานช่วยเหลืองานและหารายได้เพิ่มขึ้น

ครัวเรือนในหมู่บ้านบางปลาหมอที่ให้เด็กออกจากโรงเรียนกลางคันกว่าร้อยละ 66 ให้เหตุผลว่าฐานะไม่ดี และร้อยละ 59 อยากให้เด็กช่วยทำงาน และเกือบร้อยละ 52 เป็นเหตุผลจากตัวเด็กเองที่อยากทำงาน ฐานะของครัวเรือนเป็นเหตุผลสำคัญที่ครัวเรือนตัดสินใจให้เด็กออกจากโรงเรียน และเป็นที่น่าสังเกตว่าความแตกต่างด้านสถานภาพทางเพศของเด็ก ไม่ได้เป็นเหตุผลสำคัญในการตัดสินใจให้เด็กออกจากโรงเรียน โดยมีครัวเรือนที่ให้เด็กออกจากโรงเรียนด้วยเหตุผลว่าเป็นลูกผู้หญิงเพียงร้อยละ 11 เท่านั้น (ดูตาราง 26)